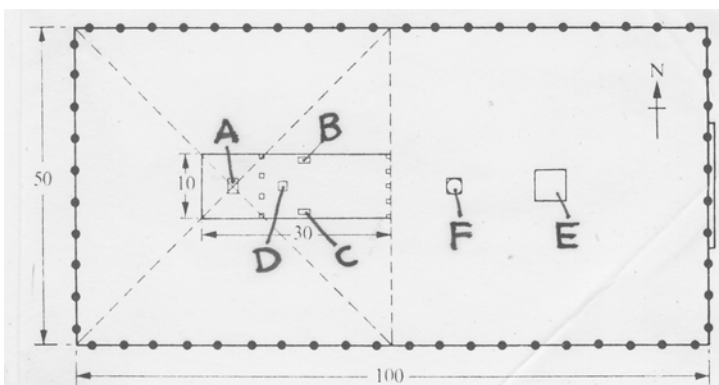

2 DE MENORA IN HET HEILIGDOM

In dit hoofdstuk zal de menora in het heiligdom aan de orde komen. Het zal hierbij gaan om het tentheiligdom uit de woestijntijd, en om het heiligdom in Jeruzalem, de tempel van koning Salomo.

2.1 HET TENTHEILIGDOM

De benaming 'tentheiligdom' is van toepassing op het heiligdom (de tabernakel) dat in de Pentateuch beschreven is als een denkbeeldig draagbaar heiligdom, behorende bij de Israëlitische stammen voor hun vestiging in Kanaan.¹ In het boek Exodus wordt verteld dat Mozes van JHWH de opdracht kreeg om dit verplaatsbare heiligdom te maken. Direct aan het begin van de tabernakelwetgeving wordt verteld dat de Israëlieten het materiaal voor dit heiligdom bij elkaar moeten brengen (Ex. 25,1-7), en dat JHWH het voorbeeld van het heiligdom, met alle voorwerpen die daarbij horen, aan Mozes zal tonen (Ex. 25,9). JHWH geeft hierbij in zeven godsspraken² de voorschriften voor het maken van de verschillende onderdelen van het heiligdom.

Afb. 1

Op afb. 1 wordt duidelijk gemaakt waar de voorwerpen in het tentheiligdom voorgesteld moeten worden. Het heiligdom dient te bestaan uit een tent (de מִשְׁכָּן, beschreven in Ex. 26) met daarin speciaal afgeschermd heilige ruimten (Ex. 26,31-37) en een voorhof (Ex. 27,9-19). In het allerheiligste deel moet de verbondskist A (Ex. 25,10-22) komen te staan en in de heilige

ruimte daarvoor de offertafel B (Ex. 25,23-30), de menora C (Ex. 25,31-40) en het reukofferaltaar D (Ex. 30,1-10). In het voorhof moet het brandofferaltaar E (Ex. 27,1-8) komen te staan en het wasbekken F (Ex. 30,17-21).³

Vervolgens worden er vaklieden aangewezen die het werk moeten uitvoeren (Ex. 31,1-11) en tenslotte wordt er gewezen op de sabbat die in acht genomen dient te worden (Ex. 31,12-17).

1 Op de traditio-historische problemen wat betreft de tabernakel ga ik niet in, dat zou te ver voeren. Ik volsta met de verwijzing naar de uitvoerige bespreking hiervan in het werk van Childs (1974) pp. 529-537.

2 De godsspraken beginnen alle met 'JHWH sprak tot Mozes' (Ex. 25,1; 30,11;17;22;34; 31,1 en 12). Zie over deze godsspraken: C.J. Labuschagne (1978) pp. 115vv. en meer algemeen: id. (1986).

3 Zie voor een uitgebreide beschrijving (met literatuur) van de tabernakel met toebehoren: Haran (1978) pp. 149-158.

In het tweede deel van de tabernakelwetgeving roept Mozes de Israëlieten bijeen (Ex. 35,1) en vertelt wat JHWH opgedragen heeft (Ex. 35,4-19), beginnende met het sabbatsvoorschrift. De Israëlieten brengen daarna het materiaal voor het heiligdom bijeen (Ex. 35,20-29) en vervolgens stelt Mozes de vaklieden aan (Ex. 35,30 - 36,2), die daarna beginnen met de uitvoering van de verschillende onderdelen van het heiligdom (Ex. 36,8 - 39,31). Daarna keurt Mozes het werk goed (Ex. 39,32-43) en wordt het heiligdom tenslotte ingericht en ingewijd (Ex. 40). In het laatste hoofdstuk van Exodus komt overigens de formule 'zoals JHWH Mozes geboden had' precies 7 keer voor (Ex. 40,17-33).⁴ Hiermee wordt benadrukt dat Mozes zich nauwkeurig aan het ontwerp houdt dat JHWH hem in het begin heeft laten zien (Ex. 25,9). Het tentheiligdom, met zijn toebehoren, is volgens goddelijk plan opgezet en uitgevoerd.

2.1.1 Opdracht voor het maken van de menora

In Ex. 25,31-40 staan de aanwijzingen voor de vervaardiging van de menora die JHWH aan Mozes kenbaar maakt. Het betreft hier een beschrijving van de menora in al haar onderdelen. In Ex. 31,8 maakt JHWH bekend wie de menora moeten vervaardigen.

Ex. 25,31-40: Mozes krijgt aanwijzingen voor de menora

De passage waarin JHWH's opdracht aan Mozes over de vervaardiging van de menora wordt verwoord (Ex. 25,31-40), is duidelijk afgebakend door een -P- aan het begin en een -S- aan het eind. De meeste commentatoren beschouwen deze perikoop dan ook als een eenheid. Deze perikoop bestaat uit 10 verzen, die 114 woorden bevatten, 59 voor de atnach en 55 erna, en het woord מְנוֹרָה komt, zoals al eerder gezegd, 7 keer voor. Zie voor de Hebreeuwse tekst en de tellingen van Ex. 25,31-40 de bijlage achterin.

In de Joodse traditie was men gewoon aan het tellen van de woorden en letters en dit heeft zeker een belangrijke functie.⁵ Belangrijke tellingen zijn die van de waarden van de Hebreeuwse letters in een woord, de **plaatswaarde** in het alfabet (א=1, ב=2, (...) ש=21 en ת=22). Vaak ook maakte men gebruik van de **cijferwaarden**, de som van de cijfers van die plaatswaarden in de woorden. Hierbij wordt de י (plaatswaarde 10) geteld als 1+0, de כ (plaatswaarde 11) als 1+1 etc. Een nog weer andere telling betreft de **getalwaarde** van woorden. Hierbij hebben de א t/m de י de waarden van de getallen 1 t/m 10, daarna hebben de כ t/m de ז de getalwaarden 20 t/m 90 en de ק t/m de ת de getalwaarden 100 t/m 400. Getallen die veel voorkomen in Hebreeuwse teksten zijn de godsnaamgetallen **17** en **26** (cijfer en getalwaarde van יהוה) en de *kâbôd*getallen **23** en **32** (plaatswaarde en getalwaarde van כבוד).

In de 'menora-perikoop' vallen de godsnaamgetallen op die de vss. 32-33 en 34-35 structureren. Deze verzen zal ik ook samen bespreken. Ook opvallend is het aantal

⁴ Dit geldt overigens ook voor Ex. 39,1-31, wat betreft de vervaardiging van de priesterkleren. Zie hiervoor o.a. C.J. Labuschagne (1978) p. 116.

⁵ Zie voor een inleiding in de numerieke analyse: C.J. Labuschagne (1987) A pp. 21-48. Zie verder het pas verschenen werk van dezelfde auteur (1992).

woorden dat in de vss. 31-38 staat, namelijk **98**, dat een dubbel kwadraat van **7** is ($7 \times 7 \times 2$). Tevens is **98** de som van de beide godsnaamgetallen ($43 = 17 + 26$) en de kâbôdgetallen ($55 = 23 + 32$).⁶ De vss. 31-38 beschrijven de menora in al haar onderdelen, terwijl vs. 39 veel algemener gesteld is, en vs. 40 een soort afsluiting vormt.⁷

Ik wil nu eerst een werkvertaling geven van Ex. 25,31-40, om vervolgens nader op de afzonderlijke verzen in te gaan.

- P- 31. 'En jij zal maken een **menora** van zuiver goud; als een gedreven werk zal gemaakt worden de **menora**, haar voetstuk en haar armen; haar kelken, haar knoppen en haar bloemen, zullen daarvan deel uitmaken.
32. En zes armen gaan er vanuit haar zijden; drie armen van de **menora** uit haar ene zijde en drie armen van de **menora** uit haar andere zijde.
33. Drie kelken in de vorm van amandelbloesems aan de ene arm, een knop en een bloem, en drie kelken in de vorm van amandelbloesems aan de andere arm, een knop en een bloem; zo geldt het voor de zes armen die gaan uit de **menora**.
34. En aan de **menora** vier kelken; in de vorm van amandelbloesems, haar knoppen en haar bloemen.
35. En een knop onder de twee armen van haar, en een knop onder de twee armen van haar, en een knop onder de twee armen van haar; dat geldt voor de zes armen die uitgaan vanuit de **menora**.
36. Hun knoppen en hun armen zullen daarvan deel uitmaken; het hele gedreven werk moet een geheel zijn van zuiver goud.
37. En jij zal maken haar zeven lampen; men zal haar lampen aanbrengen en het licht doen schijnen over de plek tegenover haar.
38. En haar snuiters en haar vuurbakjes zijn van zuiver goud.
39. Van één talent zuiver goud zal men haar maken; [en] al dit gerei.
40. En zie, en doe het; volgens hun model dat jou getoond is op de berg.' -S-

31. Over de numerieke aspecten van dit vers eerst nog even het volgende. Het hele vers bestaat uit 14 (2 keer 7) woorden.⁸ De totale cijferwaarde van de woorden in dit vers bedraagt **260** (10 keer **26**), waarvan de eerste zes woorden (verwoording van de opdracht waarin sprake is van de menora van zuiver goud en dat het drijfwerk moet zijn) de waarde **104** bevat (4 keer **26**). De overige acht woorden (verwoording van de verschillende onderdelen van het hele voorwerp) bevatten de cijferwaarde **156** (6 keer **26**), waarvan de laatste **26** letters de cijferwaarde **102** (6 keer **17**) bevatten. Dit laatste verwoordt dat de verschillende versieringen een geheel met de menora moeten vormen.

Het woord מְנוֹרָה heeft een plaatswaarde van **58**⁹, een cijferwaarde van **22**¹⁰ en een getalwaarde van **301**.¹¹ Het woord מְנֹרָה respectievelijk **52** en **16** en **295**.¹²

6 Zie voor het getal 55 C.J.Labuschagne (1987) pp. 41-42.

7 Voorlopig onderzoek naar numerieke structuren in deze perikoop wees uit dat er opmerkelijke structuren gebruikt zijn. Nader onderzoek zal nog volgen.

8 Ook het volgende vers bevat 14 woorden. Het getal zeven speelt een bepalende rol bij de vormgeving van de menora.

9 $58 = \text{מ} = 13 + \text{נ} = 14 + \text{ו} = 6 + \text{ר} = 20 + \text{ה} = 5$. Dit getal is tevens de getalwaarde van כְּבוֹד יְהוָה (de som van 32 en 26).

10 $22 = \text{מ} = 1 + 3 + \text{נ} = 1 + 4 + \text{ו} = 6 + \text{ר} = 2 + 0 + \text{ה} = 5$. Ook het Hebreeuwse alfabet bevat 22 letters.

De totale plaatswaarde van de voorkomende structurerende of versierende begrippen¹³ in dit vers is **289 (17 keer 17)**. Dit kan natuurlijk op toeval berusten, maar ik vind het opvallend en daarom belangrijk om het wel te vermelden.¹⁴

Na de opdrachten tot het maken van de verbondskist (vss. 10vv.) en de offertafel (vss. 23vv.) krijgt in dit vers Mozes de opdracht om de menora te maken. De eerste aanwijzing is dat deze van zuiver goud moet zijn. מְהוֹרָה wordt door de priesterlijke schrijvers gebruikt als het gaat om cultische reinheid en rituele geschiktheid.¹⁵ In het boek Exodus wordt niet alleen de menora, maar ook een aantal andere heilige voorwerpen van goud in het heiligdom nader omschreven met dit woord.¹⁶ Naast de menora met toebehoren (zie ook Ex. 25,36;38 en 39) betreft het de verbondskist (Ex. 25,11) en het verzoendeksel (Ex. 25,17), de offertafel met toebehoren (Ex. 25,24 en 29) en het reukofferaltaar (Ex. 30,3).¹⁷ Ook worden er bepaalde gouden onderdelen van de priesterkleding mee aangeduid (Ex. 28,14; 22 en 36). Vervolgens moet de menora מְקִשָּׁה 'drijfwerk' zijn, dat wil zeggen gedreven, gevormd uit een stuk (plaat) goud.¹⁸ Het gaat hier niet om een voorwerp van acaciahout dat met goud bekleed is, zoals de andere voorwerpen in het heiligdom (de verbondskist (Ex. 25,11), de offertafel (Ex. 25,24) en het reukofferaltaar (Ex. 30,3)), maar om een voorwerp dat geheel en al uit goud bestaat. Volgens Meyers was een (houten) model technisch gezien wel nodig om als grondvorm te dienen.¹⁹ Een probleem hierbij is, volgens haar, dat het model nauwelijks verwijderd kon worden als het voorwerp klaar gehamerd is.

11 $301 = מ=40 + נ=50 + ו=6 + ר=200 + ה=5$. Dit getal is het zevenvoud van 43, de som van de beide godsnaamgetallen. Toevallig? Zie ook paragraaf 5.3.3.

12 De plaatswaarde van מְקִשָּׁה is evenals die van מְהוֹרָה 58. De plaats- en cijferwaarde van זָהָב is 14 en van מְהוֹרָה respectievelijk 40 en 22. Samen is de cijferwaarde van זָהָב מְהוֹרָה 51 (=3x17).

13 מְהוֹרָה: 58, יָרֵךְ: 41, קָנָה: 38, גְּנִיעַ: 31, כַּפְתּוֹר: 76 en פָּרַח: 45.

14 Het onderzoek naar de functie en betekenis van getallen in de bijbel verkeert nog in een beginstadium. Nader onderzoek zal nodig zijn om hier verdere consequenties aan te kunnen verbinden.

15 Zie Meyers (1976) pp. 27-30. Volgens haar is de technische betekenis gerelateerd aan methodes van goudwinning door het te wassen. Vgl. Petersen (1984) p. 219, die meent dat het alleen om de kwaliteit van het goud gaat. Zie ook HAL p. 354.

16 Meyers is van mening dat als de menora aangeduid wordt als de gouden menora, dat dan het hele samengestelde voorwerp (met de zij-armen) bedoeld wordt, en anders alleen het centrale gedeelte dat de menora *sec* voorstelt, dus zonder de zij-armen (Meyers (1976) p. 47 nt. 25.) Zie hierover ook de uitleg van vss. 32-33.

17 Volgens Haran (1965) wordt זָהָב מְהוֹרָה alleen gebruikt bij het begin van de beschrijving van de bepaalde inventarisstukken (p. 205).

18 Görg geeft overigens met Gerleman een andere betekenis aan מְקִשָּׁה, nl. 'starres Gefüge', wat volgens hem de interesse voor de technische harmonie van het voorwerp benadrukt (Görg (1981) p. 22). Volgens Ben Uri is er geen sprake van drijfwerk, maar van een proces van gieten, waarbij een malvorm van steen nodig was (Ben Uri (1973) p. 485). Josephus vermeldt in *Ant. Jud.* III,6,7 dat de menora van gegoten goud was (in de vertaling: *cast gold*) en hol.

19 Zie Meyers (1976) pp. 32-33.

Of het zou in twee delen gemaakt kunnen worden, maar dat is in strijd met het voorschrift dat de menora één geheel moet zijn (zie ook vs. 36). Naar mijn mening is dit probleem niet ter zake,²⁰ het gaat om het idee dat het voorwerp puur van goud is, zonder dat er andere materialen bij gebruikt zijn.

Het enige andere voorwerp in het heiligdom dat ook enkel uit gedreven goudwerk bestaat is het verzoendeksel met de *kerubim* (Ex. 25,18). In Num. 10,2 is nog sprake van een zilveren drijfwerk, nl. de twee zilveren trompetten die gebruikt werden om het volk bijeen te roepen en het sein tot vertrek te geven.²¹ Dat met een zuiver drijfwerk een heel bijzonder voorwerp aangeduid wordt, dat met de aanwezigheid van JHWH te maken heeft, blijkt het duidelijkst uit het feit dat JHWH boven het verzoendeksel verschijnt om Mozes te ontmoeten (Ex. 25,22). Dit gegeven, dat de menora uit drijfwerk bestaat, maakt het naar mijn mening tot een bijzonder voorwerp. Ik zal in hoofdstuk 5 hier nog nader op ingaan.

Vervolgens worden de onderdelen genoemd waar dat gedreven werk uit moest bestaan. Het is de menora²², met haar יָרֵךְ en haar קִנָּה, haar גִּבְעִים, haar כַּפְתָּרִים en haar פְּרָדִים. De vermelding 'van haar uit zullen ze zijn' duidt op het feit dat de versieringen van de menora deel uitmaken van het geheel, het zijn geen losse onderdelen, maar ze horen erbij: alles bestaat uit één stuk.

De gebruikte Hebreeuwse woorden zijn moeilijke technische termen, waarvan de precieze betekenissen meestal onduidelijk blijven. De verschillende vertalingen maken het nog eens extra ingewikkeld. Ik zal de woorden één voor één nader bekijken.

Allereerst worden er twee basis-elementen van de menora genoemd. Het woord יָרֵךְ dat in de hele passage maar 1 keer voorkomt, wordt verschillend geïnterpreteerd. De basisbetekenis is 'bovenbeen, (dij)been' en een enkeling vertaalt dit ook als zodanig.²³ Metaforisch betekent het 'zijde, flank',²⁴ sommige vertalingen hebben 'schacht',²⁵ maar de meeste vertalingen hebben 'voetstuk'.²⁶ Het lijkt mij het meest logisch om יָרֵךְ als voetstuk (drager, ondersteunend element) op te vatten. Meyers

20 Evenmin kun je je afvragen waar de Israëlieten in de woestijn al het materiaal voor het heiligdom vandaan moeten halen, en hoe al de kostbare voorwerpen vervaardigd moeten worden. Voor het verhaal zijn dit vragen die niet van belang zijn, het gaat om het idee dat het materiaal uit het volk moet komen.

21 Vergelijkbaar met een dergelijke taak is de wolk in Num. 9,15-23, die ook aangaf wanneer de Israëlieten weer verder moesten trekken. Zie T. Labuschagne (1989) pp. 13-14.

22 Hier in de scriptio plena (zie hoofdstuk 1).

23 Noth (1961) zegt overigens wel dat de betekenis onduidelijk blijft en wil het woord liever veranderen in een pluralis en vat het dan op als een drie- of vierpoot (p. 169).

24 HAL p. 419.

25 SV, AV, NEB, Childs (1974) p. 513. De LXX en V gebruiken beide een vertaling die meer verwant is met het Hebreeuwse קִנָּה dan met יָרֵךְ (zie Meyers (1976) p. 47 nt. 27).

26 NBG, KBS, GNB, RSV, NJB, Beer (1939) p. 132, Te Stroete (BOT 1966) p. 197. Cassuto (1967) vat het collectief op en meent dat het de voeten aanduiden waarin de centrale schacht zich vertakt aan de bodem (p. 342). Ook HAL (p. 419) vermeldt dat het naast de zijde (van het altaar) ook 'voet' van de menora kan betekenen. Vgl. RashiEx. 25,31 waar het voorgesteld wordt als een soort kist waaruit drie poten naar beneden toe liepen.

vat het samen met קנה op als een verdikking onderaan de schacht.²⁷ Zie voor een voorbeeld afb. 2.

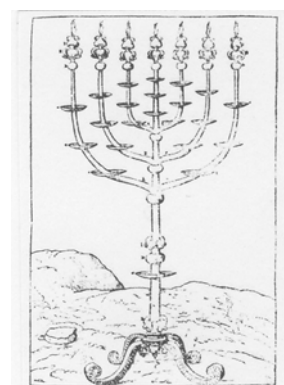

Afb. 2

Het woord קנה komt in de hele passage 12 keer voor; 3 keer in de singularis en 9 keer in de pluralis. Letterlijk betekent het 'riet',²⁸ en in deze passage worden de 'armen' van de menorah ermee aangeduid. Hier wordt het in de singularis-vorm gebruikt, en meestal opgevat als de middelste van de armen van de menorah, de centrale schacht.²⁹ Dit lijkt mij niet het geval, omdat de zgn. centrale schacht de menorah zelf is.³⁰ Het kan hier alleen collectief opgevat worden³¹ en dan worden de zij-armen van de menorah er mee bedoeld. Vertalingen geven de verschillende opvattingen weer: sommigen hebben 'schacht'³², anderen 'armen'³³.

De meeste vertalingen hebben vaste combinaties: òf schacht en armen, òf voetstuk en schacht. Ik neig eerder naar een andere vertalingscombinatie, namelijk voetstuk en (zij-) armen.³⁴

Wat de versierende elementen van de menorah betreft, wordt een combinatie van drie Hebreeuwse woorden gebruikt. Het woord נביע (dat in onze passage 4 keer voorkomt) wordt meestal vertaald met 'kelk', in de zin van een bloemkelk.³⁵ Sommigen hebben een vertaling die meer een schaal- of komvorm weergeeft.³⁶ Zie hiervoor de voorstelling op afb. 3. In de vss. 33vv. worden de נביעים nader beschreven met een term die waarschijnlijk op kelkvormige amandelbloemen duiden.³⁷

Afb. 3

27 Meyers (1976) p. 21.

28 Zie de uitgebreide beschrijving bij Meyers (1976) pp. 19-22, waarbij ze ook ingaat op de Egyptische context van het gebruik van dit woord.

29 Houtman (1984) vermeldt dat het in dit vers om de holle buisvormige schacht gaat, op de overige plaatsen in de perikoop worden de armen er mee bedoeld (p. 161).

30 Zie ook de uitleg van de vss. 32-33 en 34-35.

31 Cassuto (1967) p. 342. Dan hoeft het niet in een pluralis-vorm veranderd te worden (LXX; KA 31^{b-b}: SamP).

32 NBG, KBS, GNB, RSV, NJB, Beer (1939) p. 132, Noth (1961) p. 168, Te Stroete (1966) p. 197. Vgl. RashiEx. 25,31.

33 SV (rieten), AV, NEB, Cassuto (1967) p. 342, Childs (1974) p. 513 (branches).

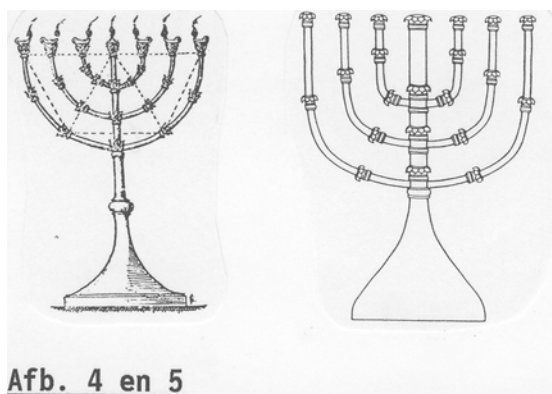
34 Deze combinatie wordt ook voorgesteld door Cassuto (1967) p. 342.

35 NBG, KBS, GNB, RSV en NEB 'cups', NJB, Beer (1939) p. 132, Noth (1961) p. 168, Te Stroete (1966) p. 197. Volgens Rashi waren deze kelken lang en spits en staken ze uit. Zie RashiEx. 25,31.

36 SV 'schaaltjes', AV 'bowls'. Zie ook: Cassuto (1967) p. 343, Fritz (1977) p. 160.

37 Zie ook Houtman (1984) p. 155. Buiten de menorah-teksten wordt het woord overigens gebruikt als drinkbeker (Gen. 44,2-16).

De volgende twee woorden כַּפְתֹּרִים en פְּרָחִים worden door sommigen opgevat als een nadere aanduiding van de kelkvormen; het zouden de knoppen (vruchtbeginsels) en bloemen (bloemkroon) zijn.³⁸ Zie voor

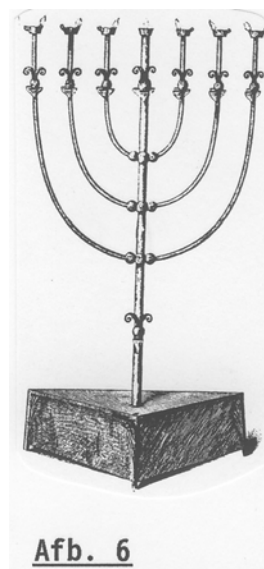
Afb. 4 en 5

een voorstelling van dergelijke samengestelde versieringen afb. 4 en 5. Anderen menen dat er naast de kelkvormen nog twee aparte versieringen zijn, die verschillend worden benoemd.³⁹

Zie ten slotte afb. 6 voor een mogelijke voorstelling van de menora volgens de rabbijnse traditie.⁴⁰ Het woord כַּפְתֹּר

betekent letterlijk 'knop', 'bobbel' en wordt gebruikt voor de versiering van de menora.⁴¹ In onze passage komt het 8 keer voor, 4 keer in combinatie met פְּרָחַ and 4 keer alleen.

Het woord פְּרָחַ betekent in algemene zin 'bloemknop' of 'bloesem' en komt in onze passage 4 keer voor.⁴² De bekende bijbelvertalingen geven verschillende betekenissen: het varieert van het meer algemene 'bloemen'⁴³ en 'bloesems'⁴⁴ tot het meer specifieke 'bloem- en kroonbladeren'⁴⁵ en zelfs 'lelie'.⁴⁶ Zelf denk ik dat het ook mogelijk is dat de kelken afwisselend vormgegeven worden door een gesloten bloem (in knopvorm) en een open bloem (in bloesemvorm).

Afb. 6

Een geheel andere interpretatie is die van Meyers.⁴⁷ Zij meent dat פְּרָחַ met כַּפְתֹּרִים een hendiadys vormt: twee substantieven duiden samen een begrip aan, waarbij er één de betekenis van een adjectief heeft. De betekenis, volgens haar, wordt dan: bloemvormig (lelie-) kapiteel. Zie voor een mogelijke

38 NBG, KBS, NEB, Noth (1961) p. 169, Te Stroete (1966) p. 197, Houtman (1984) p. 153.

39 SV heeft: 'schaaltjes, knopen en bloemen', GNB: 'de versieringen: kelken, knoppen en bloemen', verder vergelijkbaar: AV, RSV, NJB, evenals LXX en V.

40 Zie de beschrijving in Eisenstein (1904) p. 494. Vgl. de Babylonische Talmud *Menachot* 28b en RashiEx. 25,35. Zie verder ook paragraaf 4.1.

41 Daarbuiten betekent het 'kapiteel van een zuil' (Am. 9,1 en Sef. 2,14). De RSV gebruikt in verband met de menora ook de vertaling 'capitals'. Görg meent dat er een hebrasering van verschillende combinaties van Egyptische woorden heeft plaatsgehad en dat het woord 'kelkondersteuning' betekent (Görg (1981) pp. 27-28). Rashi verklaart het als een appelvormige versiering. Zie RashiEx. 25,31.

42 Zie HAL p. 910. Houtman (1984) vermeldt dat het een derativum van פְּרָחַ is en dan 'de openbrekende' betekent, in de zin van de zich openbrekende bloesem (p. 152).

43 SV, KBS, GNB, AV, RSV. Rashi interpreteert ook een bloemvorm. Zie RashiEx. 25,31.

44 NBG, NJB, Beer (1939) p. 132, Noth (1961) p. 168-169, Görg (1981) p. 25.

45 NEB, Te Stroete (1966) p. 197, Cassuto (1967) p. 343.

46 V gebruikt *lilia*. Zie ook Josephus in *Ant. Jud.* III,6,7. Ook Meyers (1976) meent dat dit de meest voor de hand liggende bloemsoort is (p. 24).

47 Meyers (1976) p. 25.

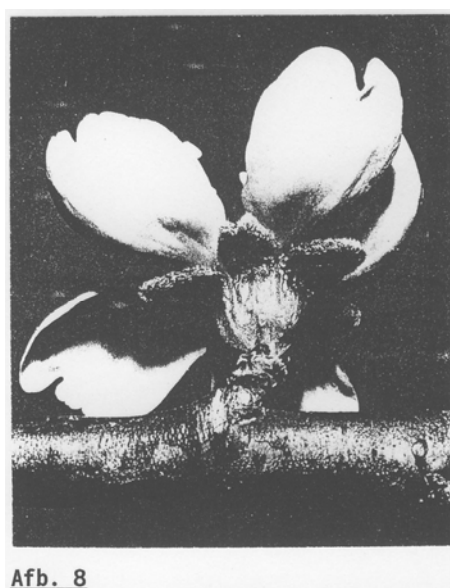
voorstelling van een dergelijk kapiteel op een standaard afb. 7.

32-33. In deze beide verzen gaat het om de armen van de menora en hoe deze versierd zijn. De breedsprakigheid in deze verzen dient naar mijn mening onder andere om het aantal van **34** woorden (2 keer het godsnaamgetal 17) te vervolmaken. Om te beginnen wordt er vermeld dat er zes⁴⁸ זְרָאִים uit haar zijden komen, en wel drie aan elke kant. Op deze zgn. menora-vorm kom ik nog terug in hoofdstuk 4. De versiering van deze zes armen wordt aangeduid met de begrippen uit vers 31. Op iedere arm moeten er drie kelken komen,⁴⁹ die nader worden omschreven met מְשַׁקְּדִים. Dit woord is een derivativum van שָׁקֵד, dat 'amandelboom' of 'amandel(noot)' betekent.⁵⁰ Letterlijk betekent שָׁקֵד 'de

waakzame', en dit kan samenhangen met het feit dat de amandelboom ('wakkerboom') de eerste boom in het jaar is die bloeit.⁵¹ De bloeiende staf van Aäron (Num. 17,23) bevat ook het amandelmotief. Ik zal in hoofdstuk 4 hier ook op terugkomen.

De kelken moeten blijkbaar in de vorm van een amandelbloesem of -bloem⁵² gemaakt worden (zie afb. 8), of eventueel van een amandelnoot.⁵³ Hoe het er ook uit moest zien, van belang is in elk geval het gebruikte motief dat samenhangt met de amandelboom.⁵⁴

48 Het getal zes wordt vaker in Exodus gebruikt en wel in verband met de beschrijving van het tentheiligdom. Zie Houtman (1984) p. 78.

49 De vertaling van de Nederlandse Wereldvertaling van de Heilige Schrift (Watchtower Bible 1969) heeft hier 'Drie kelken (...) zitten aan het ene stel armen, met afwisselend knoppen en bloesems, en drie kelken (...) aan het andere stel armen (...)'. Het begrip זְרָאִים wordt blijkbaar collectief opgevat. Volgens een dergelijke opvatting zouden er dan zes kelken aan de zes armen zitten.

50 Görg meent dat het Hebreeuwse woord afgeleid is van het Egyptische *šqd* (causativus van *qd* 'vormen', 'bouwen') en zou niets anders betekenen dan 'geformte Gestalt' en in combinatie met het woord זְרָאִים 'bekervormig' of iets dergelijks. Zie Görg (1981) pp. 25-26.

51 In Jer. 1,11 is er ook sprake van de amandelboom. Bij zijn roeping ziet Jeremia deze boom in een visioen. Hier wordt het gebruikt als beeld van de zekerheid. In vs. 12 zegt JHWH tegen Jeremia: "Zo zeker als een amandelboom in de lente uitschiet, zo zeker zal er gebeuren wat ik zeg."

52 NBG, KBS, GNB, NEB, NJB, Noth (1961) p. 168-169, Te Stroete (1966) p. 197 (hij heeft het over bloemen i.p.v. bloesems), Cassuto (1967) p. 343.

53 SV, LV, AV, RSV, Beer (1939) p. 132, Childs (1974) p. 513. Een andere mogelijkheid is dat de kelk versierd moet worden met amandelnootvormen, maar dit lijkt me wat ver gezocht. Zie Meyers (1976) p. 23. Zij geeft hier de suggestie dat het een technische term zou kunnen zijn voor een bepaald type van ingelegd werk met amandelvormen.

54 Opvallend ook zijn de cijferwaarden van de woorden זְרָאִים en מְשַׁקְּדִים (die samen 3 keer voorkomen in de vss. 33 en 34), namelijk allebei **17**.

Daarnaast is nog sprake van een כַּפְתוֹר en een פְּרֵה. Het schijnt hier niet helemaal duidelijk te zijn of deze laatste twee begrippen (hier in singularis-vorm) onderdeel uitmaken van een kelk,⁵⁵ zodat de zes armen in totaal 18 ornamenten bevatten, of dat er naast de drie kelken op elke arm ook nog een ornament voorkomt die bestaat uit een andere bloemvorm⁵⁶ zodat de armen totaal 24 ornamenten⁵⁷ bevatten. Vergelijk hiervoor afb. 3, 4, 5 en 6.

Het gebruik van het woord מְנוֹרָה in vss. 33-36 heeft onder de exegeten nogal wat verwarring veroorzaakt: in vs. 31 zou het hele voorwerp ermee aangeduid worden, en in de vss. 33-36 alleen de middenschacht. Een oplossing werd gezocht in de bronnensplitsing, wat leidde tot twee oorspronkelijk verschillende typen lampendragers.⁵⁸ Meyers merkt op dat in Exodus alleen van de samengestelde menora (dus met de armen) sprake is als deze nader aangeduid wordt met 'van zuiver goud'. In alle overige gevallen gaat het alleen om het centrale gedeelte.⁵⁹ Dit lijkt een aannemelijke en bruikbare constatering.

Duidelijk moet in elk geval zijn, en dat blijkt vaak niet uit de vertalingen, dat hier de menora zelf, en dan in de functie als lampendrager, bedoeld wordt. De consequentie hiervan is dat de menora niet bestaat uit zeven armen (de bekende, maar onjuiste aanduiding, 'zevenarmige kandelaar'), maar uit de menora zelf, (het deel dat functioneerde als lampendrager: zie ook de uitleg van vs. 37) plus zes armen. De enige juiste aanduiding voor de menora is dus dat deze zesarmig is, en niet zevenarmig. Zo en niet anders staat het ook beschreven in onze passage.⁶⁰ In hoofdstuk 4 kom ik trouwens nog uitgebreid terug op de vorm van de menora.

34-35. De volgende twee verzen kunnen ook als bij elkaar horend beschouwd worden, omdat het hier gaat om de versiering van het centrale gedeelte van de menora, de menora *sec*, dus zonder de armen. Het aantal woorden van deze verzen bedraagt **26** (het andere godsnaamgetal) en hiermee is ook de breedsprakigheid van met name vs. 35 te verklaren. Er wordt ingegaan op de versiering van de menora zelf en vaak wordt מְנוֹרָה hier op een dergelijke manier vertaald.⁶¹ Andere versies vermelden de middenschacht er nog bij.⁶²

55 Een hele duidelijke vertaling van een dergelijke opvatting heeft de GNB: 'Aan elke arm drie bloemmotieven in de vorm van amandelbloesem, zowel knoppen als bloemen'.

56 Vgl. de hendiadys van Meyers (1976) p. 25. Dergelijke ornamenten kunnen bijvoorbeeld aan het eind van elke arm voorgesteld worden.

57 Het zouden er zelfs ook 30 kunnen zijn als de bedoelde bloemvorm als twee aparte delen geteld wordt.

58 In navolging van Holzinger meent Beer (1939) (p. 133) dat 'P^A' de menora als geheel gezien zou hebben en dat 'P^B' met dat woord alleen de centrale schacht opgevat zou hebben ('P^A' zou deze middenschacht met קִנְיָה hebben aangeduid). Doordat alleen in de vss. 33-36 over de versiering van de armen gesproken wordt, zou de menora van 'P^A' bestaan hebben uit een centrale schacht met zes onversierde armen.

59 Meyers (1976), p. 47, nt. 25.

60 Zie over een dergelijke opvatting: Meyers (1976) p. 20.

61 V, SV, KBS, RSV, Te Stroete (1966) p. 197, Childs (1974) p. 514. Een vertaling zonder 'zelf' hebben: LXX, NBG, AV, Beer (1939) p. 132, Noth (1961) p. 168.

62 GNB ('aan de schacht van de kandelaar'), NEB ('the main stem of the lampstand'), NJB ('auf dem Schaft des Leuchters').

De versiering van het centrale deel bestaat, evenals van de zes armen, uit amandel(bloem)kelkvormen.⁶³ Hier gaat het om vier van deze vormen, waarbij er verder sprake is van haar כַּפְתָּרִים en haar פְּרָחִים. Hoe deze op de menorah gerangschikt moeten worden blijft onduidelijk, het wordt niet verder beschreven. Het totale aantal bloemmotieven lijkt daardoor te variëren van vier tot vijf of misschien nog meer.

De verdere versiering van de menorah betreft een כַּפְתָּוֹר onder ieder paar armen, die uit de menorah tevoorschijn komen. De beschrijving hiervan (in vs. 35a) wordt zeer fraai repeterend verwoord. Maar hier blijft het onduidelijk of de knoppen onder de zij-armen van de menorah deel uitmaken van de knoppen genoemd in vs. 34.⁶⁴ Dit heeft namelijk gevolgen voor het aantal versieringen aan de menorah. Zie voor een voorbeeld waarbij de beschreven 3 knoppen als aparte versieringen opgevat worden [afb. 9](#). Voor de menorah zelf kan het dan gaan om vier, zeven of zelfs acht of meer versieringen en voor het totaal (incl. de armen) lijken vele variaties mogelijk.⁶⁵ De rabbijnse traditie telde in het totaal 42 versieringen⁶⁶ en Josephus kwam tot een aantal van 70.⁶⁷ Het is vooralsnog niet helemaal zeker te zeggen hoeveel versieringen de menorah in haar geheel moet bevatten en hoe ze verdeeld moeten worden. De meest voorkomende interpretatie is die van een menorah met 22 versieringen.⁶⁸

Afb. 9

De structurerende getallen 3 en 4, die een rol spelen bij de versiering van de menorah lijken van groot belang te zijn. Het getal 3 wordt in het Oude Testament vaak in verband met het sacrale gebruikt⁶⁹ en het getal 4 kan de notie volledigheid, volkomenheid, evenwichtigheid bezitten⁷⁰ en wordt naast het getal 3 met name

63 Rashi vermeldt dat er geen overeenstemming bestaat of מְשֻׁקְרִים met het voorafgaande (de נִבְעִים) of met het volgende (haar כַּפְתָּרִים en haar פְּרָחִים) verbonden moet worden. Zie RashiEx. 25,34.

64 Meestal is men van mening dat de knoppen onderdeel uitmaken van de kelken. Zie o.a. Noth (1961) p. 169-170) en Te Stroete (1966) p. 197, Haran (1971) p. 1365 en Meyers (1976) p. 22 en 25-26. Kennedy (1902) daarentegen meent dat de knopvormen aparte versieringen zijn naast de kelkvormen (p. 664). Zie zijn tekening: [afb. 9](#).

65 Zie ook de uitleg van de vss. 32-33, wat betreft de hoeveelheid versieringen op de armen van de menorah. Vergelijk hiervoor de [afb. 3, 4, 5, 6 en 9](#).

66 Zie hiervoor de Babylonische Talmud *Menachot* 28b en RashiEx. 25,35. Volgens deze traditie had de menorah 22 נִבְעִים, 11 כַּפְתָּרִים en 9 פְּרָחִים. Op de zes armen zaten in totaal 30 versieringen en op de 'middenschacht' 12. Zie ook Eisenstein (1904) p. 494 en [afb. 5](#).

67 Zie zijn *Ant. Jud.* III,6,7. Deze 70 onderdelen duidt hij kosmisch als de tien *decani* van de zeven planeten (*Ant. Jud.* III,7,7). Josephus telde waarschijnlijk drie setjes van drie versieringen op iedere arm (= 54) plus vier setjes van drie op de middenschacht (+ 12 = 66) plus de versieringen onder ieder paar armen (+ 3 = 69). De overgebleven versiering werd waarschijnlijk gevormd door iets op de centrale schacht van de menorah (de lampenhouder?) Zie hierover Cook (1899) p. 645 nt. 3 en Yarden (1972) p. 14.

68 Zie hiervoor o.a.: Cook (1899) p. 645 (die overigens een andere voorstelling niet uitsluit) en Haase (1922) p. 12 en 20. De cijferwaarde van מְנוֹרָה is ook 22 en 22 is het aantal letters van het Hebreeuwse alfabet. Ook Ben Uri (1973) benadrukt het belang van het getal 22, met name in relatie met het getal 7. Hij meent hier zelfs een verband met het getal n te constateren (=22/7).

69 Dit gebruik komt in dat opzicht overeen met het getal 7. Zie Houtman (1984) p. 75. Ook kan het gelden als het getal van de hemelse totaalheid, gezien de verticale opbouw van het toenmalige Oudoosterse wereldbeeld (hemel, aarde en onderwereld). Zie C.J. Labuschagne (1992) p. 66.

70 Zie Houtman (1984) p. 76-77. Zie hiervoor ook Childs (1974) p. 537. Het getal 4 kan ook gelden als de aardse

gebruikt in de beschrijving van het tentheiligdom. Het getal 7, dat een combinatie is van 3 (de hemelse totaliteit) en 4 (de aardse uitgebreidheid), drukt hiermee de kosmische totaliteit uit.⁷¹

In ieder geval lijkt het me aannemelijk dat het door de schrijvers bedoelde aantal een bepaalde betekenis heeft, die wij nog niet precies weten. Nader onderzoek zal dit nog moeten uitwijzen.

36. In dit vers wordt nog eens samenvattend gezegd dat hun knoppen en hun armen één geheel moeten zijn, gedreven uit zuiver goud. Niet helemaal duidelijk is naar welke meervoudsbegrippen hier verwezen wordt.⁷² Waarschijnlijk verwijzen ze naar elkaar. Volgens Cassuto wordt bedoeld dat de knoppen onder de armen van de menora ook uit hetzelfde stuk goud gedreven moesten worden.⁷³ Het moet hier naar mijn mening duidelijk gemaakt worden dat de armen bij de menora horen omdat ze een belangrijke functie hebben.⁷⁴

37. Nu wordt opdracht gegeven over wat Mozes verder nog moest maken: namelijk de zeven lampen⁷⁵ die horen bij de standaard, zoals die in de vss. 31-36 beschreven is.⁷⁶ De lampen zijn aparte, losse delen van de menora, waarvoor apart gezegd wordt dat Mozes ze moest maken. Het wordt hier niet duidelijk gemaakt of de lampen verdeeld moesten worden over de 6 armen en de centrale houder, zoals over het algemeen wordt aangenomen,⁷⁷ of dat de 7 lampen te vinden zijn in de kom van de centrale houder⁷⁸, waarbij de zes armen 'leeg' zijn. Het laatste lijkt me het meest voor de hand liggen, omdat er in de tekst namelijk niet sprake is van 7 armen, maar van een lampendrager met 6 armen (zie vs. 32).⁷⁹

uitgebreidheid, waarbij de 4 windstreken de horizontale dimensie van de wereld vertegenwoordigen. Zie C.J. Labuschagne (1992) p. 66. Vgl. Philo (*Questiones in Exodum* II,76) waar hij de aantallen versieringen allegoriseert en duidt in de kosmische sfeer (o.a. de 3 tekens van zodiac en de 4 seizoenen).

71 Zie C.J. Labuschagne (1992) pp. 66 en 31.

72 Fensham (1970) somt hier verschillende mogelijkheden op. Volgens hem is de suffix van de 3de pers. pl. niet houdbaar. De suffix zou genegeerd kunnen worden (NBG) of er zou de 3de pers. sg. gelezen kunnen worden verwijzende naar het middenstuk (p. 191). Ook de V, LXX, KBS, NEB en Te Stroete (1966) p. 197 negeren de suffix. GNB lost het op door te vertalen met: 'alle knoppen en armen'. De NJB heeft: 'seine Knospen, und die Arme'. Beer (1939) voegt het een en ander toe en vertaalt met 'seine Kelche und seine Knäufe etc.' (p. 132).

73 Cassuto (1967) p. 343-344. Hij stelt hier voor dat de קָנִיּוֹת de pluralis is van קָנִיּוֹ en niet van קָנִיּוֹ. Het woord קָנִיּוֹ betekent volgens hem 'joint', de plaats van samenkomst, waar de zijarmen de centrale schacht doorsnijden (stengelknoop). Een dergelijke opvatting lijkt me voor de betekenis niet noodzakelijk.

74 In hoofdstuk 4 zal ik dit nader verklaren.

75 De woorden נִרְתִּיבָה en שִׁבְעָה hebben beide een cijferwaarde van 17.

76 Het Hebreeuwse woord נֵר ('lamp', 'licht', zie HAL p. 682) heeft in het Arabisch verwante betekenis; de wortel *nr* komt in nomina voor en betekent 'licht' (*nûr*), 'vuur' (*nar*). Ook het volgens dezelfde regels als in het Hebreeuws samengestelde woord *manârat* betekent 'luchter'. Opmerkelijk is overigens de betekenis van het nomen *naur*, dat 'bloesem' betekent (vgl. het Hebreeuwse נִפְרָח). Zie Kellermann (1986) p. 617.

77 o.a. Te Stroete (1966) p. 197 en Fritz (1977) p. 160. Cassuto (1967) meent dat de lampen op de bloemen staan op de top van de armen (p. 344). Zie verder [afb. 3](#), [4](#), [6](#) en [8](#). Ook de rabbijnse traditie kent een verdeling van de lampen over de zeven armen.

78 Bijvoorbeeld op de standaard van [afb. 2](#). Zie voor verdere mogelijke voorstellingen: Galling (1923) Taf. III, [afb. 17](#) en North (1970) p. 189, [afb. 1](#). Zie overigens ook de afbeeldingen en uitleg van de menora bij Zecharja.

79 Zie ook Meyers (1976) p. 82.

Er wordt hier niet expliciet gezegd dat de lampen ook van goud moeten zijn. Daarom neemt men meestal aan dat de lampen uit klei zouden moeten bestaan.⁸⁰ De lampen zijn het belangrijkste onderdeel van de menora en de nadruk komt op het aantal van zeven te liggen, vanwege de plaatsing ervan aan het eind van de constructie.⁸¹

Veelal neemt men aan dat deze 7 lampen symbolisch staan voor de 7 planeten (in navolging van de interpretaties van Philo en Josephus),⁸² maar het is zeer de vraag of dat ook de oudtestamentische interpretatie is.⁸³ Andere mogelijke interpretaties zijn dat de menora de schepping van het universum in zeven dagen symbolisch representeert, waarbij het centrale licht de sabbat is,⁸⁴ of dat het symbolisch staat voor de volheid van het licht dat uit JHWH stroomt.⁸⁵ Ik zal in hoofdstuk 5 hier uitvoeriger op terugkomen.

In het tweede deel van dit vers staat dat 'hij' haar lampen zal aanbrengen. Dit wordt ook weer verschillend opgevat. Beer heeft het veranderd in een 2de pers. sg. en ziet het dus als deel van de opdracht gericht tot Mozes.⁸⁶ Noth meent dat de vss. 37b-40 een secundaire toevoeging zouden zijn en dat het subject hier (en in vs. 39) de maker van de menora is.⁸⁷ Volgens Cassuto is de constructie onpersoonlijk.⁸⁸ Zelf meen ik dat een subjectwisseling in de tekst een bepaalde bedoeling kan hebben, zoals bijvoorbeeld een bijzondere nadruk leggen op het gezegde. Want deze zeven woorden in dit versdeel zijn namelijk van groot belang voor de betekenis van de menora. Opvallend is dat er **26** letters gebruikt worden om te zeggen dat men haar lampen⁸⁹ plaatst⁹⁰ en dat men het licht zal doen schijnen over de plek tegenover haar.⁹¹

Over hoe dit laatste precies vertaald en opgevat moet worden bestaat geen duidelijkheid. De vertalingen verschillen nogal, maar meestal wordt het zo opgevat

---

80 Noth (1961) p. 170. Zie voor de mogelijke lampvormen: Galling (1923) Taf. I-IV.

81 Zie Cassuto (1967) p. 340 en 344.

82 De zeven planeten op rij zijn volgens Philo: Saturnus, Jupiter, Mars, de zon (in het midden), Mercurius, Venus en de maan. Zie hiervoor zijn *Quaestiones in Exodum* II,75 en *Vita Mosis* II,102. Zie ook Josephus in *Bell. Jud.* V,5,5. Zie verder paragraaf 5.3.1.

83 נֵרָא wordt in het Oude Testament ook wel eens als beeldspraak voor de zon gebruikt. Zie HAL p. 683.

84 Zie Eisenstein (1904) p. 494.

85 Zie Hehn (1907) p. 79. Ook Meyers (1976) meent dat de lichten direct de godheid kunnen symboliseren (p. 177). Beer (1939) meent dat er bij de menora van Exodus helemaal geen symboliek aan te pas komt (anders dan bij die van Zecharja) en dat deze alleen voor de verlichting van de tent dienst deed. (p. 133).

86 Beer (1939) p. 132. Zo vertalen ook LXX, V (zie ook: KA 37^a), KBS, GNB, NEB, NJB en Te Stroete (1966) p. 197.

87 Noth (1961) p. 169. Zie ook Fritz (1977), die overigens meent dat de hele passage (vss. 31-40) een latere toevoeging is (pp. 118 en 122vv.).

88 Cassuto (1967) p. 344. Zo ook vertaald bij SV, NBG, AV, RVS, Childs (1974) p. 514.

89 (אֶת־נֵרֵיהֶּ) cijferwaarde 22.

90 (וְהִעֲלֶהָ) cijferwaarde 26.

91 Cijferwaarde van de laatste vier woorden is 55. Vgl. Num. 8,1,4, waar weer sprake is over het 'doen schijnen' van het licht. Opmerkelijk is dat daar voor de hele perikoop 55 woorden gebruikt worden. Zie paragraaf 5.2.2. Wat nog meer opvalt is dat in de menorastructuur van de vss. 34-40 vs. 37 in het midden staat (met 11 (7+4) woorden) die omgeven worden door weer 55 woorden (in de vss. 34-36 en 38-40). Het middelste woord is

וְהִאֲרִי 'men zal het licht doen schijnen'. Hierover zal nog nader onderzoek volgen.

dat het licht naar voren valt, en dat daarmee de plaats vóór de menorā verlicht wordt.⁹² Letterlijk staat er dat men het licht zal doen schijnen (hif`il van אָוֵר) 'op de plek (het tegenoverliggende gebied)⁹³ van haar aanwezigheid'. Eigenlijk wil dit dus zeggen dat de omgeving van de menorā verlicht wordt. Vaak is men van mening dat dit voorschrift gevolgen heeft voor de richting van de pitten van de olielampjes op de menorā.⁹⁴ Naar mijn mening geeft de centrale plaats van het woord over het licht juist aan dat de lampen in het centrum van de menorā moeten staan, dus niet verdeeld over de zeven 'armen'.⁹⁵ Op de bespreking van de functie van de lampen en de betekenis van licht zal ik in hoofdstuk 5 nog uitvoeriger terugkomen.⁹⁶

38. In dit korte vers wordt waarschijnlijk bedoeld dat ook de toebehoren van de menorā, haar snuiters en haar (vuur)bakjes,⁹⁷ uit zuiver goud moeten bestaan. Dat betekent dat ook de voorwerpen waarmee de lampen verzorgd moeten worden cultisch rein zijn. Snuiters zijn een soort tangetjes die gebruikt werden om de pit af te knippen of om de oude uitgebrande pit uit de lamp te halen,⁹⁸ of eventueel recht te leggen. De (vuur)bakjes dienden ervoor om de pitten op te vangen om ze naar buiten te brengen.⁹⁹

---

92 Wat afwijkende vertalingen zijn: 'men zal doen lichten aan zijn zijden' (SV), 'om tegenover elkander te lichten' (Lutherse vertaling). Zie ook de uitleg van Num. 8,1-4.

93 Zie HAL p. 737-738.

94 Deze pitten zouden dan allemaal naar voren gericht zijn. Zie: Noth (1961) p. 170, Te Stroete (1966) p. 197, Cassuto (1967) p. 344. Dit is ook de opvatting van Philo (*Questiones in Exodum* II,79). Volgens Haase (1922) p. 12 en Yarden (1972) p. 19 waren de zes lampen op de armen zo gedraaid, dat ze schenen op de middelste lamp, die zelf naar voren gericht was. Dit was ook de rabbijnse visie. Zie Babylonische Talmud *Menachot* 98b, SNum. 8,2 en RashiEx. 25,37. Zie verder paragraaf 5.2.2. Vgl. ook [afb. 4 en 6](#).

95 Van de zeven woorden van vs. 37b is וְהָאֵירִי het middelste woord, dit benadrukt de centrumfunctie van het licht. Vgl. ook de paragrafen 4.4.1 en 4.4.2.

96 Zie vooral de bespreking van Num. 8,1-4 (de laatste menorā-perikoop in de Pentateuch), waar ook weer sprake is van 'zeven lampen' en 'het doen lichten'. Zie paragraaf 5.2.2.

97 In de meeste Engelse vertalingen 'tongs and snuffdishes (firepans)', in de Duitse 'Dochtscheren und (Feuer)schalen (Pfannen)'. SV heeft hier 'snuiters en blusvaten'.

98 Vgl. ook RashiEx. 25,38, die het woord מְלִקְוֹת direct in verband ziet met לָקַח 'nemen'.

99 Zie Cassuto (1967) p. 345. Hij vermeldt verder dat ze eventueel ook gebruikt konden worden om de lampen naar buiten te dragen voor het schoonmaken. De benaming 'snuiterbakje' doet overigens vermoeden dat de snuiters er op gelegd konden worden.

Ook is het mogelijk dat er een soort lepel mee bedoeld werd, waarmee de as uit de olie geschept werd bij de dagelijkse reiniging van de lampen.¹⁰⁰ De verantwoordelijke persoon voor de verzorging van de lampen is Aäron. Wat deze taak verder inhoudt zal ik in hoofdstuk 5 nog uitgebreider bespreken.

39. In dit vers wordt een hoeveelheid goud genoemd (meestal vertaald met een 'talent') waaruit de menora en haar toebehoren (de snuiters en de bakjes) gemaakt moeten worden. Het is niet met zekerheid te zeggen of ook de lampen tot de toebehoren van de menora gerekend moeten worden of niet.¹⁰¹ Een talent wordt geschat op ongeveer 34 kilo.¹⁰² Ook hier weer wordt vermeld dat het goud zuiver moet zijn. Opmerkelijk is overigens dat 39a **17** letters heeft en 39b **13**. Als deze getallen opzettelijk zijn, is de lezing **אֶת** in plaats van **אֵת** (zie: KA 39^b) te verklaren.

40. Tot slot wordt Mozes er nog eens op gewezen dat hij zich aan het ontwerp (van het tentheiligdom met al zijn gerei) moet houden dat hem door JHWH getoond is op de berg. Het verwijst terug naar Ex. 25,9 waar dit voor het eerst vermeld wordt. In de hele tabernakelwetgeving komt dit gegeven terug: Mozes moet zich nauwkeurig aan het door JHWH getoonde ontwerp houden (Ex. 25,9; 40; 26,30; 27,8;). Met name in hoofdstuk 40 (vss. 17-33), waarin sprake is dat het tentheiligdom uiteindelijk wordt opgericht, wordt benadrukt dat Mozes precies deed 'zoals JHWH hem opgedragen had'. In Num. 8,4 wordt er nog eens op gewezen dat de menora precies volgens de wil van JHWH vervaardigd is. De menora zou hierdoor wel eens een aparte status binnen het heiligdom kunnen bezitten.¹⁰³

Ex. 31,8: Besaleël en Oholiab moeten de opdracht uitvoeren

In de hoofdstukken 25 tot 30 worden aan Mozes de voorschriften gegeven betreffende de vervaardiging van het tentheiligdom met zijn inrichting. In hoofdstuk 31 (vss. 1-11) vertelt JHWH aan Mozes dat hij Besaleël en Oholiab persoonlijk heeft uitgekozen om alles uit te voeren zoals hij hem heeft opgedragen (31,6). Besaleël¹⁰⁴ geldt als de belangrijkste architect van het tentheiligdom met zijn inrichting, en hem staat Oholiab¹⁰⁵ terzijde. Deze mannen hebben kwaliteiten gekregen die gelden als gaven van JHWH (31,3-6). Alleen zij zijn in staat om als bekwame handwerkslieden de opdrachten met succes te volbrengen.

---

100 Zie RashiEx. 25,38.

101 Dit zou dan alleen het geval zijn als ook de lampen van goud zouden zijn, maar dit wordt, zoals al gezegd, niet expliciet vermeld.

102 Zie o.a.: Noth (1961) p. 170, Te Stroete (1966) p. 197. Vgl. Kuhn (1959) p. 166 (nt. 18 en 21) over de discussie of dit gewicht inclusief of exclusief de toebehoren (lampen en gereedschap) was. Rashi (RashiEx 25,39) meent dat het gewicht inclusief de toebehoren was.

103 Zie Meyers (1976) p. 167.

104 Zijn naam betekent: 'in de schaduw (=bescherming) van God'. Zie Houtman (1986) p. 89.

105 Zijn naam betekent: 'een tent is vader' of 'de tent van vader' (d.w.z. bij God is bescherming). Zie Houtman (1986) p. 86-87.

In de vss. 7-11 staat de samenvattende opsomming van de verschillende onderdelen van het tentheiligdom die gemaakt moeten worden, waarvan in vs. 8 de drie voorwerpen worden genoemd, die in de heilige ruimte moeten komen te staan vóór het allerheiligste deel met de verbondskist.

'Zij zullen alles maken wat ik Mozes opgedragen heb (...)

8. en de tafel en al zijn gerei, en de zuivere **menora** en al haar gerei; en het reukofferaltaar.'

Opvallend hierbij is dat er niet sprake is van voorwerpen 'van zuiver goud', zoals in het voorafgaande. Deze drie voorwerpen worden hier niet als zodanig nader omschreven. Als enige van de drie heeft de menora wel een nadere aanduiding, nl. **הַמְּנֵרָה הַטְּהוֹרָה** d.w.z. de zuivere, cultisch reine menora. De meeste vertalingen¹⁰⁶ voegen er de invulling 'gouden' aan toe, maar dit staat niet in de tekst.¹⁰⁷ Meyers geeft ter overweging dat de betekenis van **טְהוֹר** hier niet verwijst naar goud in de metallurgische zin, en ook niet naar de notie 'puur' in cultische zin, maar dat het gerelateerd kan worden aan het Ugaritische *thr/zhr*, dat 'helderheid' betekent in visuele- en eventueel kosmische zin.¹⁰⁸ De precieze bedoeling van deze nadere aanduiding blijft vooralsnog onduidelijk, hoewel hiermee de menora wel weer een extra accent in het geheel krijgt.

2.1.2 De opdracht wordt uitgevoerd

Nu de opdracht gegeven is wordt deze vervolgens ook uitgevoerd. In Ex. 35,14 staat dat Mozes de boodschap van JHWH dat de menora gemaakt moet worden, overbrengt aan het volk. In Ex. 37,17-24 staat dat Besaleël de menora maakt en in Ex. 39,37 staat dat Mozes de menora vervolgens goedkeurt.

Ex. 35,14: Mozes brengt de boodschap over aan het volk

In hoofdstuk 35 roept Mozes de Israëlieten bijeen en vertelt wat JHWH heeft opgedragen. Nadat er hier aan het begin gewezen wordt op het sabbatsvoorschrift, zegt Mozes dat iedereen geschenken voor het heiligdom moet afstaan, waartoe men bereid is (35,4-5). Daarna volgt een opsomming wat nodig is voor het tentheiligdom. In vs. 10 spreekt hij over de vaklieden die moeten maken wat JHWH opgedragen heeft, waarna weer een opsomming volgt van het heiligdom met al zijn onderdelen (vss. 10-19), waarbij in vs. 14 sprake is van de menora.

106 Behalve SV.

107 Zie ook Ex. 39,37 en Lev. 24,4. In Lev. 24,6 wordt ook de (offer)tafel zo nader aangeduid.

108 Zie Meyers (1976) p. 167-168.

'Zij moeten maken (...)

14. en de **menora** van de plaats van het licht, en haar gerei en haar lampen; en de olie van de plaats van het licht.'

Er is hier sprake van מְנֵרֶת הַמָּאֹר ¹⁰⁹ en haar gerei ¹¹⁰ en haar lampen; en שֶׁמֶן הַמָּאֹר. Het Hebreeuwse woord מָאֹר betekent meestal lamp of lantaren ¹¹¹ en komt in het Oude Testament voornamelijk voor in verband met de menora en daarbij meestal in verband met de olie voor de lampen. ¹¹² Letterlijk betekent het 'de plaats van het licht'. Het is een derivativum van אֹר, en het heeft, net als het woord מְנוּרָה een מ-praeformativum.

Vanwege het voorvoegsel לְ, dat meestal bij de combinatie met olie staat, kan dit in die gevallen vertaald worden met 'de olie voor de plaats van het licht, ten behoeve van de verlichting'. In de andere gevallen, waarbij dit voorvoegsel niet staat, wordt dit anders. Wanneer מָאֹר voorkomt in combinatie met menora is er nooit sprake van het voorvoegsel לְ. In de meeste Nederlandstalige bijbels wordt het vertaald alsof het voorvoegsel er wel bij staat: 'de kandelaar tot het licht' (SV), 'de luchter/kandelaar voor de verlichting' (KBS/GNB). ¹¹³ Alleen de NBG heeft hier 'de lichtkandelaar'. ¹¹⁴ Naar mijn mening gaat het hier om de menora, die als lampenstandaard de plaats van het licht is. In hoofdstuk 5 kom ik hier op terug.

Ex. 37,17-24: Besaleël maakt de menora

Vanaf Ex. 36,8 wordt beschreven dat de vaklieden begonnen met de uitvoering van het tentheilgdom. Nadat men de ontmoetingstent gemaakt had (36,8-38) wordt er vanaf hfd. 37 beschreven dat Besaleël de inventaris voor de heilige ruimten maakte, namelijk de verbondskist (vss.1-9), de offertafel (vss. 10-16), de menora (vss. 17-24) en het reukofferaltaar (vss. 25-29). In 38,1 - 39,31 volgt de beschrijving van de vervaardiging van de rest van de onderdelen van het tentheilgdom.

De meeste commentatoren verwijzen bij de bespreking van deze perikoop naar de beschrijving van de opdracht tot de vervaardiging van de menora (25,31-40), en wijden er verder weinig aandacht aan. Ik denk dat het van belang kan zijn om juist de verschillen op te merken in vergelijking met 25,31-40.

109 De plaatswaarde van deze beide woorden samen is 114. Dit getal is al eerder ter sprake gekomen bij Ex. 25,31-40; daar was dit het totaal aantal woorden van de perikoop.

110 Sommigen (o.a. Beer (1939) p. 167) willen hier 'en a/haar gerei' lezen. Vergelijk hiervoor KA 14^a: LXX en SamP geven hier + לְ.

111 Zie Aalen (1973) p. 161. Het kan ook wel hemellicht betekenen (zon of maan) in Gen. 1,14-16, Ps. 74,16 en Ez. 32,8.

112 Zie Ex. 25,6 (olie + לְ); 27,20 (olie + לְ); 35,8 (olie + לְ); 14 (menora en olie) en 28 (olie + לְ); 39,37 (olie); Lev. 24,2 (olie + לְ) en Num. 4,9 (menora) en 16 (olie).

113 Beer (1939) heeft hier '(...) den Leuchter des Lichtspenders (...)', maar tegelijkertijd in hetzelfde vers '(...) und das Öl für den Lichtspender' (p. 166).

114 Opmerkelijk hierbij is de inconsequentie van de vertalers, die in Num. 4,9 het anders vertalen, nl. 'de kandelaar voor het licht'.

Ik wil eerst een werkvertaling geven van Ex. 35,17-24 om vervolgens de afzonderlijke verzen te bespreken, wat voornamelijk neerkomt op een vergelijking met 25,31-40.

- P-
17. En hij maakte de **menora** van zuiver goud; als een gedreven werk maakte hij de **menora**, haar voetstuk en haar armen; haar kelken, haar knoppen en haar bloemen, maakten daarvan deel uit.
  18. En zes armen gaan vanuit haar zijden; drie armen van de **menora** uit de ene zijde en drie armen van de **menora** uit haar andere zijde.
  19. Drie kelken in de vorm van amandelbloesems aan de ene arm, een knop en een bloem, en drie kelken in de vorm van amandelbloesems aan een andere arm, een knop en een bloem; zo geldt het voor de zes armen die gaan uit de **menora**.
  20. En aan de **menora** vier kelken; in de vorm van amandelbloesems, haar knoppen en haar bloemen.
  21. En een knop onder de twee armen van haar en een knop onder de twee armen van haar en een knop onder de twee armen van haar; dat geldt voor de zes armen die uitgaan vanuit haar.
  22. Hun knoppen en hun armen maakten daarvan deel uit; het hele gedreven werk was één geheel van zuiver goud.
  23. En hij maakte haar zeven lampen; en haar snuiters en haar vuurbakjes waren van zuiver goud.
  24. Van een talent zuiver goud maakte hij haar; en al haar gerei.

-P-

17. Dit vers, dat de uitvoering van de opdracht beschrijft, is een logisch vervolg op de eigenlijke opdracht in 25,31. Afgezien van de verschillende werkwoordsvormen die gebruikt worden,¹¹⁵ is er in dit vers niet sprake van zomaar 'een' menora, die gemaakt moest worden, maar om 'de' menora die gemaakt werd.¹¹⁶ Wat de vertalingen van de verschillende versierende onderdelen betreft is er met name in de LXX een opmerkelijk verschil te constateren met die in hfd. 25. Dezelfde Hebreeuwse woorden worden in de twee passages met verschillende Griekse woorden vertaald.¹¹⁷ Het is dan ook niet vreemd om te concluderen dat in de LXX de termen die voor de menora gebruikt worden 'onontwaaar verward' zijn.¹¹⁸ Gooding meent dat de vertaling van hfd. 25 een recht-toe-recht-aan-vertaling is, terwijl de vertaling van hfd. 37 (in LXX hfd. 38) meer een parafrase is, waarbij het moeilijk uit te maken is wat de vertaalde Hebreeuwse woorden zijn, die achter de beschrijving liggen.¹¹⁹

---

115 Het gaat hier om verschillen in 2de en 3de persoonsvormen en om perfectavormen en imperfectavormen. Zie ook vs. 22.

116 Ook is er in dit vers sprake van לְכָל , dat waarschijnlijk gebruikt is om tot een bepaald totaal van letters en woorden te komen voor deze perikoop.

117 Zie Cook (1899) p. 645 en Gooding (1959) pp. 55-57.

118 'inextricably confused', zie Gooding (1959) p. 57.

119 Gooding (1959) p. 57. Hij constateert dat naast de beschrijving van de vervaardiging van de menora, ook die van de ark en de offertafel zeer ingekort zijn, en dat sommige dingen uitgelegd worden. Dit doet sterk denken aan de Targums. De vraag is dan of de vertaler(s) een targumtekst voor zich had(den), maar dat zullen we waarschijnlijk nooit meer kunnen achterhalen (p. 55). Verderop (p. 63) concludeert hij dat Ex. 38 (LXX) in de huidige vorm later tot stand gekomen zou zijn dan de rest van het boek, omdat de terminologie van Num. 4 en 8 van de LXX meer overeen komt met Ex. 38 dan met Ex. 25.

18. Dit vers is in zijn geheel gelijk aan 25,32.

19. Dit vers is bijna gelijk aan 25,33; alleen één woordengroep heeft geen lidwoord¹²⁰, en dit wordt door LXX en SamP gelijk getrokken (KA 19^{a b}). Het gevolg is o.a. dat dit vers niet zoals 25,33 87 letters heeft, maar 86. Toch is het totaal aantal letters van de vss. 17-19 gelijk aan die van 25,31-33, namelijk **208** (8 keer **26**)!

20. Dit vers is in zijn geheel weer gelijk aan 25,34.

21. Dit vers is op het laatste woord na gelijk aan 25,35. In dat vers was er sprake van dat iets geldt voor de zes armen die uitgaan 'vanuit de menora', terwijl er in dit vers staat 'vanuit haar'. Behalve dat er in dit vers één Hebreeuws woord minder wordt gebruikt dan in 25,35, betekent dit dat het ook consequenties heeft voor het totaal aantal keren dat het woord מְנוֹרָה voorkomt.¹²¹ In deze perikoop (de beschrijving van de uitvoering) komt het woord 6 keer voor, terwijl het in 25,31-40 (de opdracht uitgesproken door JHWH) 7 keer voorkomt. Een dergelijk gebruik van het woord מְנוֹרָה kan naar mijn mening bewust bedoeld zijn. Ik ben er dan ook geen voorstander van om de lezing van sommige Hebreeuwse manuscripten en de Syrische vertaling ('vanuit de menora'), zoals aangegeven in KA 21^a, te volgen.

22. Dit vers is op één werkwoordsvorm na, הָיוּ, gelijk aan 25,36.¹²² Dit verschil is inherent aan de logica van het verhaal; In hfd. 25 werd de opdracht gegeven: zo en zo moet het zijn, terwijl hier in hfd. 37 de uitvoering beschreven wordt: zo en zo gebeurde het.

23. Dit vers kan opgevat worden als een kortere beschrijving van de vss. 37 en 38 van hfd. 25. Hier is alleen sprake van de vervaardiging van de lampen, en dat haar snuiters en vuurbakjes van zuiver goud waren, zoals ook de bedoeling was. Het aanbrengen van haar lampen en het licht doen schijnen is een handeling die pas later in het verhaal zal plaats vinden, en daarom staat hier niets over vermeld.¹²³ In Ex. 40,4 krijgt Mozes opdracht van JHWH om de lampen op de menora te plaatsen, en in 40,25 wordt beschreven dat hij dat vervolgens ook doet. Ook in Num. 8,1-4 is er sprake van het aanbrengen van de lampen, maar daar gaat het om een speciale opdracht van JHWH aan Mozes voor Aäron. Op de lampen en het licht van de menora kom ik overigens nog uitgebreid terug in hoofdstuk 5. Hier gaat het alleen over de vervaardiging van de menora met haar toebehoren. Met het cultisch gebruik van de menora heeft Besaleël niets te maken; hij was immers alleen aangesteld om als vakkundig handwerksman de menora en haar toebehoren te maken.

24. In dit vers wordt in iets andere bewoordingen dan in 25,39 gezegd dat Besaleël één talent zuiver goud gebruikte voor de vervaardiging van de menora met het bijbehorende gerei. Naast de werkwoordsvorm עָשָׂה gaat het met name om de andere verschillen met 25,39 in het tweede deel van het vers. De drie woorden van 24b (en al haar gerei) betekenen in principe hetzelfde als de vier woorden in 39b ((en) al dit gerei), het wordt alleen anders gezegd.

---

120 'aan een andere arm'. Alleen de SV heeft dit letterlijk ook zo opgevat.

121 Zie hierover hoofdstuk 1.

122 Vgl. ook vs. 17.

123 Dat neemt niet weg dat er in de opdracht (25,37) wel alvast op gewezen kan worden dat die lampen later, als het heiligdom opgericht en ingewijd is, aangestoken zullen worden en dat het de ruimte zal verlichten. Zo wordt haar functie daar alvast bepaald. Vgl. paragraaf 5.2.2.

Waarschijnlijk zijn dus bewust de 'afwijkende' bewoordingen in 37,17-24 gebruikt (in vergelijking met 25,31-40) om tot een bepaalde numerieke structuur te komen voor het geheel. Sommige verzen konden net zo overgenomen worden (vss. 18 (= 25,32) en 20 (= 25,34)) omdat dit misschien zou passen in een logotechnische structuur, en andere dienden aangepast te worden, ook weer misschien ter wille van een dergelijke structuur.¹²⁴

De vermelding in 25,40 dat Mozes moest toezien dat alles volgens het model op de berg moest gebeuren, past niet direct in de context van de beschrijving van de vervaardiging van de menora door Besaleël, ook niet in een aangepaste vorm, omdat Mozes in dit gedeelte van het verhaal wat meer op de achtergrond is geplaatst.

Ex. 39,37: Mozes keurt de menora goed

In Ex. 39,32 wordt verteld dat het werk voor het tentheiligtom klaar was. Ook hier weer wordt vermeld dat ze alles zo gemaakt hadden zoals JHWH Mozes had opgedragen. De Israëlieten brachten het naar Mozes en in de vss. 33 tot 42 volgt weer een opsomming met de verschillende onderdelen van het heiligdom, waarbij in vs. 37 sprake is van de menora. Aan het eind van het gedeelte staat weer de mededeling dat ze alles precies zo gemaakt hadden zoals JHWH het Mozes had opgedragen.

Daarna brachten zij alles naar Mozes (...)

37. De zuivere menora [en] haar lampen, de lampen van de juiste opstelling, en al haar gerei; en de olie van de plaats van het licht.

In dit vers staat, evenals in 31,8, הַמְנֹרָה הַטְּהוֹרָה, zonder de vermelding dat het van goud was, zoals bijvoorbeeld in 25,31. Ook in 39,37 gaat het om de zuivere menora, en haar lampen.¹²⁵ Van de lampen wordt hier nog wat extra's gezegd, namelijk הַמְעֻרְקָה, d.w.z. 'in de juiste orde', 'in de juiste rangschikking'. Het werkwoord waar dit woord van afgeleid is (עֻרְקָה) betekent 'op een rij zetten', 'ordenen', 'rangschikken', 'opstellen'.¹²⁶ Waarschijnlijk dat hier bedoeld wordt dat nu de menora en de lampen klaar zijn, dat Mozes vervolgens de lampen op de menora kan plaatsen, wat in Ex. 40 aan de orde zal komen.

Verder is in dit vers weer sprake van 'al haar gerei' (d.w.z. haar snuiters en vuurbakjes), en van de brandolie voor de lampen. Deze olie kwam al eerder voor in combinatie met de menora in Ex. 35,14, waar Mozes opdracht geeft o.a. deze dingen te maken. De brandolie voor de lampen kwam van het volk, als vrijwillig geschenk

124 Wat de beoogde structuur zou zijn is mij nog niet helemaal duidelijk. Dit zal nog nader onderzocht moeten worden.

125 Ook hier is weer sprake van de weergave אָת i.p.v. het gebruikelijker אֶת (vgl. KA 37^a). Zie hiervoor ook de bespreking van hetzelfde verschijnsel in Ex. 25,39 (paragraaf 2.1.1).

126 Het werkwoord wordt o.a. ook gebruikt voor de rangschikking van de toonbroden op de offertafel en voor het rangschikken van de vleesstukken voor het brandofferaltaar. Maar het komt ook voor als gebruik voor het opstellen in een slagorde voor de strijd (zie HAL p. 837).

(Ex. 25,6; 35,8 en 28).¹²⁷ De opdracht voor de vervaardiging van de olie wordt beschreven in Ex. 27,20.¹²⁸

In vs. 43 tenslotte staat dat Mozes zag dat de Israëlieten alles net zo gemaakt hadden zoals JHWH opgedragen had, en dat hij hen zegende.¹²⁹

2.1.3 De plaats in het heiligdom

In Ex. 26,35 wordt er gesproken over de plaats in het heiligdom waar de menora moet komen te staan, en in Ex. 40,4 en 24-25 gaat het over de plaatsing van de menora in het heiligdom.

Ex. 26,35: Voorschrift voor de plaats van de menora

In Ex. 26 zijn de voorschriften betreffende het tentheiligdom verwoord. Nadat de constructie van de bouw van de tent is voorgeschreven (vss. 1-30), met aan het eind de mededeling dat het tentheiligdom opgericht moest worden volgens het model dat aan Mozes op de berg getoond is (vs. 30), staan er in de vss. 31-36 de voorschriften betreffende het binnenste heiligdom. In deze binnentent moest er weer een afscheiding gemaakt worden tussen het 'heilige der heiligen' (waar de verbondskist moest komen te staan met het verzoendeksel erop) en de heilige ruimte daarvoor door middel van een 'voorhangsel', het *paroket*-gordijn (vs. 33). In vs. 35 komt de plaats van de menora aan de orde, in samenhang met die van de offertafel.

35. 'En zet de tafel buiten het *paroket*-gordijn en de **menora** tegenover de tafel aan de zuidzijde van de *miskân* en de tafel moet je plaatsen aan de noordzijde.'

Hier wordt beschreven dat de offertafel buiten dit gordijn moest komen te staan, aan de noordkant van het tentheiligdom. Ook de menora moet voor het *paroket*-gordijn geplaatst worden, maar dan aan de zuidzijde, tegenover de offertafel. Tenslotte moest er nog een gordijn komen voor de ingang van deze binnentent (vss. 36-37), zodat ook deze heilige ruimte afgesloten wordt.

De reden waarom de menora aan de zuidkant van het tentheiligdom geplaatst moest worden is niet helemaal duidelijk.¹³⁰ Meestal gaat men er van uit dat het licht van de menora naar voren moest vallen,¹³¹ en dat de menora zo gezien op het noorden gericht was. Hierbij wordt dan gedacht dat er terug gegrepen werd op astrale noties van vroegere tijden, namelijk dat de troon van JHWH in het noorden stond aan de top van het universum.¹³² Daarbij wordt de brandende menora als naar JHWH

127 Meestal samen genoemd in dit verband met specerijen voor de zalfolie en de wierook.

128 Zie ook Lev. 24,2. In paragraaf 5.2.1 zal ik hier nader op terugkomen.

129 Vgl. JHWH's goedkeuring van zijn scheppingswerk in Gen. 1. Zie: C.J. Labuschagne (1978) p. 116 en id. (1982) p. 289.

130 Zie voor een mogelijke verklaring paragraaf 5.3.3.

131 Vgl. Ex. 25,37 (paragraaf 2.1.1) en Num. 8,2-3 (paragraaf 5.2.2).

132 Zie Yarden (1972) p. 17 en 51. Ook in het Oude Egypte was de oriëntatie van de piramiden op het noorden.

gericht voorgesteld.¹³³ Verder is ook de visie van Philo van belang. Hij meent namelijk dat de lampen van de menora de hemellichamen van de zuidelijke hemel symboliseren; de schaduw valt dan altijd op de noordelijke muur.¹³⁴

Ex. 40,4 en 24-25: De menora krijgt haar plaats

Na de voltooiing van de verschillende onderdelen van het tentheiligdom krijgt Mozes in Ex. 40 de opdracht van JHWH om de eerder gegeven voorschriften tot een finale uitvoer te brengen. Eerst krijgt hij de opdracht om het tentheiligdom op te richten en in te wijden (vss. 1-16), vervolgens wordt beschreven hoe dat gebeurde (vss. 17-33) en tenslotte neemt JHWH zijn intrek in het heiligdom.¹³⁵

Nadat de opdracht is gegeven om het tentheiligdom op te richten moet Mozes daarin de verbondskist zetten en die afdekken met het *paroket*-gordijn. Dan moet hij de offertafel brengen en de benodigdheden in orde maken, om vervolgens de menora te brengen en haar lampen te plaatsen.

4. 'En je moet de offertafel brengen en de benodigdheden in orde maken; dan moet je de **menora** brengen en haar lampen plaatsen.'

Over de precieze plaats van de menora wordt hier niets gezegd. Daarna komt de plaatsingsopdracht voor het reukofferaltaar aan de beurt en hetingangsgordijn dat voor het binnenste heiligdom moet komen te hangen.

In vs. 9 staat verwoord dat Mozes de zalfolie moet nemen en dat hij alles wat in het heiligdom is moet zalven. Het heiligdom met al z'n gerei moet heilig verklaard worden en het zal heilig zijn. De menora wordt hier niet met name genoemd, maar wordt hier wel bij inbegrepen.

In de vss. 17-33 wordt in **17** verzen beschreven wat Mozes vervolgens deed. De handelingen wat de menora betreft worden beschreven in de vss. 24 en 25, waarbij de precieze plaatsing van de menora wel weer ter sprake komt.

- 24 .Vervolgens zette hij de **menora** in de ontmoetingstent tegenover de tafel; aan de zuidelijke zijde van de *miskân*.

25. Toen bracht hij de lampen aan voor JHWH; overeenkomstig JHWH Mozes had opgedragen.

Daar staat namelijk dat hij de menora tegenover de offertafel zette, aan de zuidelijke zijde van het heiligdom, en dat hij vervolgens de lampen aanbracht voor JHWH, 'overeenkomstig JHWH Mozes had opgedragen'. In de vss. 17-33 komt deze

133 Vgl. Openb. 4,5 waarin sprake is van zeven vurige fakkels die voor de troon van God branden.

134 De lampen zijn volgens hem met hun pitten naar voren gericht. Zie Philo's *Questiones in Exodum* II,79). Vgl. Goodenough (1953) p. 83 nt. 101. (en id. (1950/51) p. 469.) Vgl. verder Ex. 25,37 (paragraaf 2.1.1) en Num. 8,2-3 (paragraaf 5.2.2).

135 De opbouw van dit hoofdstuk is hetzelfde als de hele tabernakelwetgeving: eerst de verwoording van de opdrachten van JHWH aan Mozes, en dan de beschrijving van de uitvoering van deze opdrachten. Zie voor de bespreking van Ex. 40: T. Labuschagne (1989) pp. 2-9.

stereotiepe frase 7 keer voor, met in het centrum vs. 25, uitgerekend waar het over de menora gaat.¹³⁶

Wat voor de menora hier geldt, geldt ook voor de andere voorwerpen van het heiligdom. Nadat de voorwerpen hun plaats hebben gekregen werden ze meteen in gebruik genomen. Op de offertafel werden de toonbroden in orde gemaakt (vss. 22 en 23), en op het reukofferaltaar liet hij geurige wierook in rook opgaan (vss. 26 en 27). Bijzonder opmerkelijk is dat de lampen van de menora hier alleen worden geplaatst, over het branden van de lampen wordt hier nog niet gesproken.¹³⁷ De handelingen die Mozes hier verricht zijn priesterhandelingen.¹³⁸ De voorwerpen krijgen hier betekenis en nadat de volledige opdracht door Mozes is voltooid, neemt JHWH intrek in het tentheiligdom: de wolk bedekte de ontmoetingstent en de *kâbôd* van JHWH vulde het heiligdom (vs. 34).¹³⁹

2.2 DE TEMPEL VAN SALOMO

Het maken van de gouden voorwerpen voor de tempel wordt expliciet aan koning Salomo zelf toegeschreven (1 Kon. 6 en 7,48-50 en 2 Kron. 3 en 4,19-22). Van de inwijding van de tempel wordt er verteld dat de verbondskist, de tent en de bijbehorende heilige voorwerpen in de tempel werden geplaatst (1 Kon. 8,1-9 en 2 Kron. 5,2-10).¹⁴⁰ en dat daarna JHWH bezit nam van zijn woning (1 Kon. 8,10-11 en 2 Kron. 7,1-2) op een wijze die overeenkomt met de beschrijving van dit gebeuren met betrekking tot het tentheiligdom (Ex. 40,34-35).

De bouw van een vaste cultusplaats voor JHWH, die voor hem als woning dient, werd gezien als een logisch vervolg op het tentheiligdom, dat een verplaatsbaar karakter had. De vorm van de tempel komt in grote mate overeen met die van het tentheiligdom, hoewel de tempel vele maten groter en rijker voorgesteld wordt. Ook het goddelijke voorbeeld dat er aan ten grondslag ligt speelt een rol,¹⁴¹ evenals het feit dat het volk een vrijwillige bijdrage moet geven voor de bouw van de tempel.¹⁴²

Een nieuw gegeven bij de tempel als vaste woonplaats voor JHWH is dat het paleis, de residentie van de koning, ermee verbonden is.¹⁴³ Andere extra's in de tempel zijn

136 Zie C.J. Labuschagne (1982) p. 289-290. Zie verder paragraaf 4.4.2.

137 Hiervan is pas sprake in Num. 8,2-3. In Ex. 27,21 en Lev. 24,3 staat al wel dat Aäron de verantwoordelijke figuur is voor het licht van de lampen. Zie verder hierover hoofdstuk 5.

138 Zie voor de betekenis van deze rituele handelingen Haran (1978) pp. 205-229. In paragraaf 5.2.3 zal ik hier nader op ingaan.

139 Zie verder over de *kebôd* JHWH paragrafen 5.3.2 en 5.3.3.

140 Zie ook voor de beschrijvingen van de verplaatsing van de verbondskist naar Jeruzalem 2 Sam. 6 en 1 Kron. 13 tot 16.

141 1 Kron. 28,19. Hiermee wordt het ontwerp van een goddelijke legitimatie voorzien; dit in overeenstemming met het voorkomen van goddelijke ontwerpen ter legitimatie van tempels in Mesopotamische tempellegendes. Zie Haran (1978) pp. 200-201.

142 1 Kron. 29,5-9. Vgl. Ex. 25,1-7 (waar het een goddelijk bevel betreft) en 35,4-29. Dit geldt ook voor de tweede (na-exilische) tempel, zoals beschreven in Ezra 2,68-69.

143 Zie voor de beschrijving van de bouw van het paleis van Salomo 1 Kon. 7,1-12 (zie ook: 2 Kron. 1,18). Vgl. in dit verband de Natansprofetie 2 Sam. 7, 11-13.

de aan JHWH geheiligde voorwerpen, die David bij zijn overwinningen buit gemaakt zou hebben (2 Sam. 8), die volgens 1 Kon. 7,51 en 2 Kron. 5,1 tot de tempelschatten behoren.

De tempel van Salomo zou ongeveer vier eeuwen hebben bestaan en in het verloop van zijn bestaan zou de tempel verschillende keren ontwijd en zijn inventaris waarschijnlijk gedeeltelijk vervangen zijn, vanwege de plunderingen en afgodendiensten die er hebben plaatsgevonden.¹⁴⁴ In 586 voor Christus werd de tempel volledig geplunderd en verwoest (2 Kon. 25,13-17; 2 Kron. 36,18-19 en Jer. 52,17-23),¹⁴⁵ maar na de Babylonische ballingschap, tussen 538 en 515 voor Christus, werd op de ruïnes van de eerste tempel een tweede gebouwd: de tempel van Zerubbabel (Ezra 3 tot 6 en Haggai 1 en 2).¹⁴⁶ Uit de Makkabeenboeken is bekend dat deze tempel in 167 voor Christus ontwijd werd en na drie jaar door Judas de Makkabeeër gereinigd werd en heringewijd (1 Makk. 4,36-61). Deze tweede tempel werd onder Herodes de Grote vanaf 19 voor Christus verbouwd en uitgebreid, waarna de voltooiing in het jaar 64 plaats vond.¹⁴⁷ In het jaar 70 werd de tempel voorgoed verwoest door de Romeinen.

De menora in de tempel

Over het bestaan van de menora in de tempel kan het volgende gezegd worden. Ten eerste is het niet duidelijk of er een speciale menora, zoals aangegeven in de tabernakelwetgeving, in de voor-exilische tempel van Salomo heeft gestaan. Hier wordt in de oudtestamentische literatuur nauwelijks over gesproken. Bij de beschrijving van de inwijding van de tempel wordt de verbondskist naar de tempel gebracht, waarbij ook sprake is van de tent en het heilige gerei dat in de tent was (1 Kon. 8,4 en 2 Kron. 5,5). Of de menora ook tot deze heilige tentvoorwerpen behoorde is niet zeker te zeggen. In elk geval wordt er in het vervolg niet meer over gerept. De enige aanwijzing voor het bestaan van een speciale cultische menora zou kunnen zijn dat er in de redevoering van Abia sprake is van de gouden menora (2 Kron. 13,11).¹⁴⁸ Er wordt alleen over meerdere *menôrôt* gesproken, die in de tempel zouden hebben gestaan.¹⁴⁹ Het is waarschijnlijk dat een deel hiervan tot de tempelschatten behoorde.

Over het bestaan van een speciale menora in de na-exilische tempel is wat meer bekend. Op verschillende plaatsen in oudtestamentische- en apocriefe literatuur is er sprake van een menora, wat men opvat als een impliciete verwijzing naar de menora in deze tweede tempel. Ten eerste vatten de meeste wetenschappers de vermelding van de menora in één van de visioenen van Zacharja (Zach. 4,2 en 11) op als een

144 Zie Haran (1963) pp. 47-58 en id. (1978) pp. 276-288.

145 Zie Mulder in BH IIA p. 132.

146 Zie Van der Woude in BH IIA pp. 145-152.

147 Zie voor de beschrijving van deze en de andere tempels: Roubos in BH I, pp. 501-507.

148 Zie verder hierover in paragraaf 5.2.3.

149 1 Kon. 7,49, 1 Kron. 28,15; 2 Kron. 4,7 en 20.

verwijzing naar de menora in de tweede tempel.¹⁵⁰ Vervolgens staat er in Wijsheid van Jezus Sirach een verwijzing naar de heilige menora (Sir. 26,17).¹⁵¹ Verder is er in de Makkabeeënboeken expliciet sprake van een menora die in het heiligdom stond (1 Makk. 1,21 en 4,49 en 50).¹⁵² Tenslotte is de menora op de boog van Titus in Rome, waarop een afbeelding van de buitgemaakte tempelschatten, voor velen een aanwijzing dat er een menora in de tweede tempel gestaan heeft,¹⁵³ evenals de beschrijvingen in de boeken van Flavius Josephus.¹⁵⁴ Overigens wordt er over het algemeen aangenomen dat de menora tijdens het bestaan van de tweede tempel (van 515 voor Chr. tot 70 na Chr.) verschillende keren is vervangen en/of aangepast. Naast het voorkomen van de menora in verband met de tempel, wil ik ook nog het ontbreken daarvan in de oudtestamentische literatuur vermelden in een context waar je het wel zou verwachten, namelijk in het tempelvisioen van de profeet Ezechiël (Ez. 40vv.).

Over het algemeen zijn de wetenschappers het er over eens dat de beschrijving van het tentheiligdom gedaan is op grond van een bestaande tempel. Vanuit het oogpunt van de menora menen verreweg de meesten dat het de na-exilische tempel was, omdat daar ook van één menora sprake is¹⁵⁵ maar Haran meent dat het niet onmogelijk is dat de *menôrôt* in de tempel van Salomo als voorbeeld dienden voor de tabernakelmenora, dus dat de eerste tempel als voorbeeld diende voor het tentheiligdom.¹⁵⁶

Ook zijn er wetenschappers geweest, die meenden dat het tentheiligdom echt bestaan heeft en dat deze, met alle voorwerpen, in de vorm zoals beschreven in Exodus, een historische voorloper was van de tempel, en dat de menora, daar beschreven, historisch is.¹⁵⁷

Ik zal in de volgende paragrafen het voorkomen van de menora met betrekking tot de bouw en inrichting van de tempel van Salomo in de boeken Koningen en Kronieken nader gaan bekijken. Het woord *מְנוּרָה* komt in dit kader in deze boeken 10 keer voor: 1 Kon. 7,49; 1 Kron. 28,15 (7x); 2 Kron. 4,7 en 20.¹⁵⁸ De overige plaatsen in de boeken Koningen en Kronieken, waar het woord *מְנוּרָה* voorkomt buiten de context van de tempelbouw en de inrichting (2 Kon. 4,10 en 2 Kron. 13,11), komen in hoofdstuk 5 aan de orde. Tenslotte wil ik nog een paragraaf wijden aan de vermelding in het boek Jeremia van de wegvoering van de *menôrôt* uit de

---

150 Zie hierover paragraaf 3.3.

151 Zie hierover paragraaf 6.1.1.

152 Zie hierover paragraaf 6.1.1.

153 Zie hierover paragraaf 6.2.2.

154 Zie hierover *Ant. Jud.* XII,7,6 (vgl. XII,5,4); XIV,4,4; *Bell. Jud.* I,7,6; V,5,5; VII,5,5 en *Contra Apionem* I,22.

155 Zie o.a. Cook (1899) p. 645, Nowack (1902) p. 531, Galling (1923) p. 26, Möhlenbrink (1929) p. 263, Noth (1961) p. 168, Gutmann (1969) p. 290, Hyatt (1971) p. 270, Keel (1980) p. 145, Meyers (1984) p. 982.

156 Zie Haran (1971) p. 1359, en ook id. (1978) p. v en 189-198.

157 Zie Haase (1922) pp. 4-5 en Sperber (1965) pp. 135-136.

158 Vgl. ook het voorkomen in de tabernakelwetgeving: 2x 10 keer.

tempel naar Babel, en aan de vermelding van een Aramees woord in Dan. 5,5, waar wellicht de tempelmenora mee bedoeld kan zijn.

2.2.1 De menora in het eerste boek Koningen

In het eerste boek Koningen is er in hoofdstuk 7, waarin vanaf vs. 15 de vervaardiging van de inrichting van de tempel beschreven wordt, in vs. 49 sprake van het woord *מְנוֹרָה*.

1 Kon. 7,49: Tien *menôrôt* in de tempel

In 1 Kon. 7,48-50 is er sprake van de gouden voorwerpen die thuishoren in de tempel. Deze passage is het slot van een perikoop die voornamelijk gaat over de bronzen voorwerpen die Chiram, onder supervisie van Salomo, voor de tempel vervaardigde (vanaf 1 Kon. 7,27). De gouden voorwerpen zouden door Salomo zelf vervaardigd zijn.

De vss. 48-50 bestaan uit 49 (7 x 7) woorden, 25 voor de atnach en 24 erna. Het vers over de *menôrôt* bestaat uit 14 (2 x 7) woorden. Opvallend hierbij is het voorkomen van het getal zeven. Wat nog verder opvalt is het veelvuldig voorkomen van het woord voor goud *זָהָב* in dit slotgedeelte van het hele hoofdstuk. In de vss. 48-50 komt het 6 keer voor, en ook nog een keer in vs. 51, totaal in het hoofdstuk zeven keer. In de vss. 48-50 gaat het om de drie gouden voorwerpen, die we al kennen uit de tabernakelwetgeving die in het heiligdom stonden: altaar, tafel en menora met hun toebehoren.

Ik zal nu eerst een vertaling geven van de vss. 48-50 en 51, om vervolgens nader in te gaan op vs. 49, waarin sprake is van het woord *מְנוֹרָה*.

48. En Salomo maakte al het gerei dat voor het huis van JHWH bestemd was; Het altaar van goud en de tafel, waar het toonbrood op moest liggen, van goud.
49. En de *menôrôt*, vijf aan de rechterkant en vijf aan de linkerkant vóór de *debîr*, van een kostbaar soort goud; En de bloemvormige versiering en de lampen en de snuiters, van goud.
50. En de schalen en de messen en de sprengschalen en de kommen en de kolennemers, van een kostbaar soort goud; en de scharnieren voor de deuren van het binnenste huis voor het heilige der heiligen, voor de beide deuren van de *hékâl*, van goud. -P-

In vs. 51 komt er een eind aan de werkzaamheden voor de tempel en worden de voorwerpen in de tempel geplaatst.

51. Toen was al het werk klaar, dat koning Salomo aan het huis van JHWH gemaakt had; Daarna bracht Salomo de geheiligde dingen van zijn vader David [en] het zilver en het goud en het gerei en gaf ze een plaats in de schatkamers van het huis van JHWH. -P-

49. Wat hier direct opvalt is dat er een pluralis wordt gebruikt, en gezien het vervolg, blijkt het om tien *menôrôt* te gaan, vijf voor de rechterkant (of zuidzijde) en

vijf voor de linkerkant (of noordzijde) van de דְּבִיר. Het laatstgenoemde Hebreeuwse woord wordt meestal vertaald met 'achterzaal'¹⁵⁹ en er wordt over het algemeen het heilige der heiligen mee bedoeld, dat Mulder met 'schrijn' vertaalt.¹⁶⁰ Het zou om de ingebouwde ruimte gaan in de tempel waar de verbondskist in thuishoort.

De *menôrôt* worden nader aangeduid met זָהָב סָגוּר. In de Nederlandse vertalingen wordt dit verschillend opgevat. Het wordt vertaald met 'gesloten goud'¹⁶¹, 'gedegen goud'¹⁶² en 'zuiver goud'¹⁶³. De commentatoren komen ook met verschillende interpretaties, zoals 'fijn/verfijnd goud',¹⁶⁴ maar ook 'bladgoud'.¹⁶⁵ HAL vermeldt dat het in 1 Kon. 6,20-21¹⁶⁶ om 'dünngeschlämmertes Plattengold' gaat, maar in 1 Kon. 7,49 en andere plaatsen om 'lauteres, feines Gold'.¹⁶⁷ Meyers verwijst in dit verband naar de artistieke traditie die zou overheersen in de tempel.¹⁶⁸ Het zou gaan om goud uit de Sagur en deze noordelijke herkomst is in overeenstemming met de algemene Tyrische invloed op de eerste tempel. Dit in tegenstelling met de vermelding van זָהָב טָהוּר in Ex. 25, die volgens haar te maken zou kunnen hebben met een zuidelijke artistieke traditie, waarbij het zou gaan om goud dat wellicht afkomstig zou kunnen zijn uit Egypte of Nubië.¹⁶⁹

Verder heeft de benaming van het goud hier weinig te maken met de rituele geschiktheid, zoals in Ex. 25,31. Het gaat hier dan ook niet zozeer om de cultische waarde van de tempelvoorwerpen, maar veel meer om de rijke uitvoering daarvan.¹⁷⁰ De benaming זָהָב סָגוּר lijkt mij dan ook verband te houden met de kostbare waarde van sommige voorwerpen. Het gaat hier dan om een zeer kostbaar soort goud, hoewel een vergulding van de menorot toch ook tot de mogelijkheden behoort. De betekenis van het Hebreeuwse woord blijft vooralsnog onzeker.

159 NBG, KBS, GNB. Het zou afgeleid zijn van een woord dat 'achter zijn' betekent (HAL p. 200) en niet van דַּבַּר 'spreken', zoals blijkt uit de vertaling van de SV die 'aanspraakplaats' heeft (zie: Roubos in BH I, p. 503 en ook Mulder (1987) p. 200).

160 Zie Mulder (1987) p. 250 (zie ook: pp. 199-200), op p. 302 heeft hij het over het 'adyton'. Ook Gray (1964) had al een dergelijke vertaling: 'the inmost shrine' (p. 187) en ook Noth (1968) 'Schrein' (pp. 143 en 166).

161 SV, dit suggereert een afgeleide vorm van סָגַר, dat 'sluiten' betekent. In deze vorm komt סָגוּר echter alleen voor in combinatie met זָהָב (zie HAL p. 700).

162 NBG.

163 KBS en GNB.

164 Montgomery (1951) heeft 'refined gold' (p. 183) evenals Gray (1964) p. 187. Noth (1968) heeft het over 'aus feinem Gold' (p. 143 en 166).

165 of 'verfijnd goud', zie Mulder (1987) pp. 302-303. Hij verwijst hier naar HAL (p. 700) en merkt op dat hier het element van de fijnheid en grote waarde naar voren komt. Möhlenbrink (1929) vermeldt dat men aannam dat de menorot niet van massief goud waren, maar van vergulde klei of steen (nt. 3 p. 264). Zo ook Petersen (1984) p. 210.

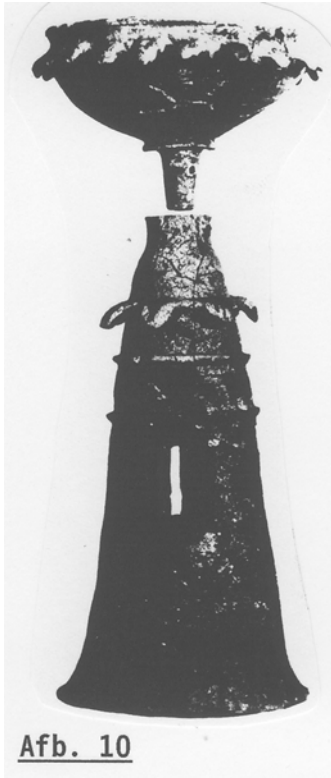
166 Het gaat hier om de bekleding (vergulding) van de *debîr*, het cederhouten altaar en de binnenkant van de tempel.

167 Zie HAL p. 700.

168 Zie Meyers (1976) p. 35 en id. (1979) p. 54.

169 Zie Meyers (1976) pp. 28 en 31.

170 Zie ook Möhlenbrink (1929), die wijst op de tendens van de tekst die de gouden uitvoering van de tempel benadrukt (p. 264).

Afb. 10

In het tweede deel van het vers gaat het om de toebehoren van de *menôrôt*: הַפְּרָח, הַנִּירָת, , en הַמְּלָקָחִים die allemaal van (gewoon) goud waren gemaakt. Opvallend is het woord הַפְּרָח, dat hier in de singularis staat. Gray is van mening dat het hier een collectief singularis betreft,¹⁷¹ wat Meyers als een pars pro toto opvat.¹⁷² Maar Noth ziet hierin een aanwijzing dat er oorspronkelijk maar één menora in de tempel heeft gestaan,¹⁷³ en Mulder vermoedt hier een puur technische term, waarbij de singularisvorm misschien een insluipsel zou zijn uit Ex. 25.¹⁷⁴ In Ex. 25,31 ging het om de bloemen (הַפְּרָחִים) die deel uitmaakten van de menora, maar hier lijkt het om een extra onderdeel voor de menora te gaan, naast de lampen en de overige toebehoren (de snuiters). Möhlenbrink heeft al voorgesteld om de פְּרָח als een soort versierend verbindingsstuk te beschouwen tussen het onderstel (de menora) en de lampen.¹⁷⁵ Het lijkt erop dat dit gouden bloemvormige element bedoeld is voor het aanbrengen van meerdere lampen (lampschalen) op de standaard.¹⁷⁶ Hoe de bloemvorm hier precies voorgesteld moet worden is, even als in Ex. 25,31, niet

duidelijk.¹⁷⁷ Het zou bijvoorbeeld opgevat kunnen worden als een schaalopzet met bladmotief, zoals voorgesteld op afb. 10.¹⁷⁸

Van de lampen wordt vermeld dat ze ook van goud zijn,¹⁷⁹ maar over hun aantal wordt hier niets gezegd. De meesten nemen aan dat op iedere menora meerdere lampen geplaatst konden worden, vanwege de grotere hoeveelheid licht dat voor een grote ruimte nodig was, maar zij laten zich verder over een vermoedelijk aantal niet uit. Maar sommigen menen dat, naar analogie van Ex. 25,37, op iedere menora zeven lampen hebben gestaan.¹⁸⁰ Meyers vermoedt zelfs dat de lampen waarschijnlijk

171 Zie Gray (1964) p. 187. Hij vertaalt hier 'flowerwork' evenals Montgomery (1951) p. 183.

172 Zie Meyers (1976) p. 25. Het woord wordt volgens haar gebruikt om meer algemeen de versiering van de menorot te beschrijven, vergelijkbaar met de beschrijving van de zuilen Jakin en Boaz in 1 Kon. 7,19 en 22.

173 Zie Noth (1968) p. 166. De secundaire toevoeging van het tiental kon volgens hem wijzen op een latere verrijking van de tempel tijdens de koningstijd.

174 Zie Mulder (1987) p. 303.

175 Zie Möhlenbrink (1929) p. 264.

176 Gray (1964) vermeldt hierover: 'probably ornamental bases on the candelabra on which the oilbowls were set (Ex. 25,31ff)' (p. 187). Zie ook Fritz (1977) p. 160.

177 Noth (1968) heeft het bijvoorbeeld over een "'blüte" förmigen Aufsatz' (p. 166) en Fritz (1977) meent dat zou gaan om een 'kelchförmigen Aufsatz' (p. 160).

178 Zie hierover ook Meyers (1984) p. 985.

179 Meestal waren de lampen in die tijd van klei (zie Galling (1923) pp. 11-12 en Tafel I Abb. 8-9 (Type III) en 10-14 (Type IV)).

180 Degenen die zich hier expliciet over uitlaten zijn: Haase (1922) p. 6, Montgomery (1951) p. 183 en Haran (1971) p. 1357. Vgl. Kellermann, die meent dat er maar één lamp op iedere menora stond. Zie Kellermann (1986) p. 623.

ieder zeven tuiten hadden, zoals de lampen die gevonden zijn in Palestina uit de IJzertijd IIA (1000-900 v. Chr.).¹⁸¹ Zie voor een voorbeeld van een dergelijke lamp afb. 11.

Afb. 11

Over de vraag hoe deze tien *menôrôt* in de tempel voorgesteld werden, hoe ze er uit zagen en wat hun functie was, lopen de meningen sterk uiteen. Volgens Cook, die de passage als een interpolatie beschouwt,¹⁸² zou het aantal van tien in overeenstemming zijn gebracht met de tien bronzen spoelkarren in 1 Kon. 7,39.¹⁸³ Haase is van mening dat de tien *menôrôt* bestonden uit de originele van Besaleël stammende menora en negen 'nieuwe' *menôrôt*, die Chiram van Tyrus erbij gemaakt zou hebben.¹⁸⁴ Sperber daarentegen meent dat er in totaal elf *menôrôt* in de tempel stonden: de mozaïsche menora en de tien daarop lijkende

menôrôt van Salomo.¹⁸⁵ De 'oorspronkelijke' menora zou een rituele functie hebben gehad, en de overige tien zouden alleen dienst gedaan hebben als verlichting van de tempel.¹⁸⁶ Maar Gray is van mening dat de vermelding van de tien *menôrôt* voor de *debîr* typisch is voor deze passage en dat dit juist een onafhankelijkheid van 'P' kan aanduiden.¹⁸⁷

Dat een salomonische menora net zo voorgesteld moet worden als de menora zoals beschreven in Ex. 25,31-40 ligt misschien niet direct voor de hand. Er is in de tekst bijvoorbeeld geen sprake van dat de *menôrôt* ook zes armen hebben. Dat dit in de beschrijving ontbreekt hoeft daarom niet direct in te houden dat ze er ook geen hadden.¹⁸⁸ In Num. 8,4 bijvoorbeeld is bij een korte beschrijving van de tabernakelmenora ook geen sprake van de armen, en niemand twijfelt hier aan een 'armenloze' menora. Misschien geldt diezelfde vanzelfsprekendheid ook wel voor de tempel*menôrôt*.

181 Zie Meyers (1984) p. 985 en id. (1979) p. 57. Zij verwijst hierbij naar het artikel van North (1971). Ik zal in de hoofdstukken 3 en 4 hier weer op terugkomen.

182 Ook Montgomery meent dat de passage (vss. 48-51b) laat is. Zie Montgomery (1951) p. 183.

183 Zie Cook (1899) p. 645. Ook Nowack meent dat het gebruik van het getal 10 op een antieke traditie berust, zie Nowack (1902) p. 531.

184 Zie Haase (1922) p. 5.

185 Zie Sperber (1965) p. 135. Vgl. de opvatting in de Babylonische Talmud (*Menachot* 29a), waarin men zich, buiten de menora voor de dienst, nog tien *menôrôt* voor de verlichting voorstelde. Vgl. ook de visie van Josephus die meent dat Salomo tienduizend (!) *menôrôt* heeft gemaakt, waarvan er één voor de tempel werd gebruikt, en die volgens de wet overdag moest branden. Zie *Ant. Jud.* VIII,3,7.

186 Zie Sperber (1965) p. 136. Hij verklaart dit in nt. 6 op grond van het voorkomen van de tien die branden zoals beschreven in 2 Kron. 4,20, en de ene waarvan sprake is in 2 Kron. 13,11.

187 Zie Gray (1964) p. 187.

188 Zie Meyers (1976) p. 35 tegen Haran (1971) p. 1355 en Sperber (1965) p. 135, die meenden dat deze menorot wel armen hadden. Zie ook Meyers (1979) p. 48 en id. (1984) p. 985.

2.2.2 De menora in de boeken Kronieken

De Kronist besteedt veel aandacht aan de tempel en zijn inventaris. Dit is niet verwonderlijk, aangezien men in het algemeen de schrijver(s) plaatst in de kringen van levitische priesters in de na-exilische tijd.¹⁸⁹ In de boeken Kronieken is er in de context van de tempelbouw in twee verschillende gevallen sprake van het woord מְנוֹרָה. Ten eerste gaat het om de beschrijving in 1 Kron. 28, 11-19, waarin koning David aan zijn zoon Salomo de bouwplannen voor de tempel en zijn inrichting bekend maakt. Hierbij komt in vs. 15 het woord מְנוֹרָה maar liefst zeven keer voor. Ten tweede wordt er in 2 Kronieken 4 gesproken over de vervaardiging van de inrichting van de tempel, waarbij in de vss. 7 en 20 ook weer sprake is van de *menôrôt*, die volgens plan werden vervaardigd.

Voor de Kronist is het belangrijk dat de nadruk komt te liggen op het feit dat de voorbereidingen op de tempelbouw en de vestiging van de eredienst hebben plaatsgevonden in de regeringstijd van koning David.¹⁹⁰ Vandaar ook dat er eerst van een speciaal tempel-ontwerp gesproken wordt, dat Salomo van zijn vader David overhandigd krijgt.

1 Kron. 28,15: De *menôrôt* in het tempelontwerp

In 1 Kronieken 28 wordt van de laatste vergadering van David met de leiders van Israël verhaald, waarbij hij Salomo als zijn opvolger bekend maakt en hem de bouw van de tempel opdraagt. In de vss. 11-19 wordt beschreven dat David het model, het voorbeeld van de tempel, aan Salomo laat zien.

De hele perikoop, die door twee -P-'s afgebakend wordt, bestaat uit 126 woorden, 74 voor en 52 na de atnach. Daar binnen staat de beschrijving van het model, verwoord in 7 verzen (vss. 12-18). Deze zeven verzen bestaan uit 102 woorden (6 x 17) en het vers over de *menôrôt* (vs. 15) bestaat uit 17 woorden. Dit vers bevat 7 keer het woord מְנוֹרָה en staat precies in het centrum.¹⁹¹ Zie voor de Hebreeuwse tekst en de tellingen de bijlage achterin.

Ik zal eerst een vertaling geven van de hele perikoop, zodat de context duidelijk wordt. Vervolgens wil ik nader ingaan op vs. 15, waar sprake is van de *menôrôt*.

- P-   11. Toen gaf David aan Salomo, zijn zoon, het model van de voorhal en van zijn gebouwen met zijn schatkamers, zijn bovenkamers, zijn binnenruimten en de ruimte van de *kappôrèt*.
12. Het was een model van alles dat hem ingegeven was, wat betreft de voorhoven van het huis van JHWH en alle zalen daaromheen; wat betreft de schatten van het huis van God en de schatten van de heiligheden.
13. En wat betreft de afdelingen van de priesters en de Levieten en alle bezigheden van de dienst in het huis van JHWH; en wat betreft al de benodigdheden voor de dienst in het huis van JHWH.

189 Sommigen (zie GNB p. 413) dateren deze Kronist in de tijd kort na de terugkeer uit de ballingschap (eind van de 6de eeuw v. Chr.), anderen dateren veel later, nl. in de Perzische tijd, rond 350 v. Chr., zie: Roubos (1969) p. 9, Coggins (1976) p. 4 en Myers (1965) p. lxxxix: niet later dan 400 v. Chr.).

190 Zie GNB p. 413.

191 Zie hierover ook T. Labuschagne (1989) pp. 17-23 en verder paragraaf 4.4.2.

14. Wat betreft het goud in gewicht voor het goud voor alle benodigdheden voor de afzonderlijke godsdienstige handelingen; en wat betreft alle benodigdheden van het zilver in het gewicht voor alle benodigdheden voor de afzonderlijke godsdienstige handelingen.
15. En het gewicht voor de gouden *menôrôt* en hun gouden lampen, naar het gewicht van *menôrâ* en *menôrâ* en hun lampen; ook voor de zilveren *menôrôt* naar het gewicht van een *menôrâ* en haar lampen overeenkomstig het gebruik van *menôrâ* en *menôrâ*.
16. En wat betreft het goud in het gewicht voor de offertafels voor de toonbroden voor de verschillende offertafels; en het zilver voor de zilveren offertafels.
17. En de vorken, de sprengschalen en de kannen van zuiver goud; en wat betreft de gouden kommen naar het gewicht voor de verschillende kommen en voor de zilveren kommen naar het gewicht van de verschillende kommen.
18. En wat betreft het altaar van het reukwerk van puur goud naar het gewicht; en wat betreft het beeld van de wagen en de gouden *kerubîm*, die uitspreiden en de toegang versperden voor de ark van het verbond van JHWH.
19. Alles is in een geschrift doordat de hand van JHWH mij het inzicht gegeven heeft; de gehele uitvoering van het ontwerp. -P-

15. In overvloedige bewoordingen wordt hier verteld dat er ook sprake is van een voorgeschreven gewicht voor de gouden en zilveren *menôrôt* met hun lampen. Deze opvallende breedsprakigheid is naar mijn mening bewust bedoeld om dit vers precies 17 woorden te geven en om het woord מְנוֹרָה 7 keer te laten voorkomen. Om deze reden kan ik dan ook niet meegaan met de verschillende voorstellen om de tekst te veranderen.¹⁹²

Er is hier twee maal sprake van 'verschillende *menôrôt*'. Voor deze uitdrukking gebruikt het Hebreeuws twee keer het woord מְנוֹרָה. Uit dit vers blijkt dus dat er meerdere *menôrôt* in de tempel waren. Van een bepaald aantal is hier geen sprake, wel van verschillende soorten, namelijk gouden en zilveren. Opmerkelijk is dat alleen hier sprake is van zilveren *menôrôt*.¹⁹³ Uit de bewoordingen van het tweede deel van het vers blijkt dat in ieder geval de zilveren *menôrôt* gebruikt werden voor verschillende doeleinden. Het is heel goed mogelijk dat er naast het bekende gouden tiental, dat we ons vóór de *debîr* moeten voorstellen,¹⁹⁴ nog andere *menôrôt* in de tempel waren, die alleen voor de verlichting gediend zouden hebben, of misschien dienst deden voor bepaalde cultische gebruiken.

Sommige commentatoren hebben voorgesteld dat de zilveren *menôrôt* gebruikt zouden zijn in de priesterkamers,¹⁹⁵ anderen dat dit een aanduiding kan zijn dat er twee stellen cultusvoorwerpen in de tempel bestonden, één gouden en één zilveren.¹⁹⁶

---

192 Zie Rudolph (1955) p. 186.

193 In de volgende vss. is sprake van andere zilveren voorwerpen (offertafels en bijbehorend gerei). Uit 2 Kon. 25,15 (ook uit 2 Kon. 12,14 en 2 Kron. 24,14) blijkt ook dat er zilveren voorwerpen in de tempel waren, naast de bekende gouden en bronzen voorwerpen.

194 Zie 1 Kon. 7,49 en 2 Kron. 4,20.

195 Zoals Keil en Oettli hebben voorgesteld, zie Curtis & Madsen (1910) p. 299. Volgens laatstgenoemden zou het in werkelijkheid een pure voorkeur geweest zijn van de Kronist.

196 Zie Myers (1965) p. 193.

Volgens Haran waren deze *menôrôt* afkomstig uit de tempelschatten, en stonden niet in de *hêkâl*.¹⁹⁷ Het is mij verder nog niet duidelijk gebleken of de voorwerpen voor de eredienst ook gerekend kunnen worden tot de tempelschatten, of vice versa, dat voorwerpen van de tempelschatten gebruikt werden voor de eredienst.

Hoe het één en ander in de tempel gefunctioneerd heeft blijft hypothetisch, er bestaan geen nadere aanwijzingen voor. Ook wat de vorm van een menora betreft worden we hier niet veel wijzer. Wat hier wel weer blijkt is dat de *menôrôt* een bijzondere positie innemen in de inventaris van de tempel, gezien de plaats van het vers in de perikoop, en gezien het aantal woorden waarin dit vers gesteld is en het feit dat het woord *מְנוֹרָה* weer zeven keer voorkomt. Hierbij komt dat de tempel en zijn inventaris door middel van een dergelijk voorgesteld ontwerp van een goddelijke legitimatie wordt voorzien. Hetzelfde gold ook al voor het ontwerp van het tentheiligdom en zijn inventaris.

Salomo maakt de *menôrôt* volgens plan

In het boek 2 Kronieken komt in de hoofdstukken 3 en 4 (en 5,1) de bouw van de tempel ter sprake.¹⁹⁸ Na de beschrijving van de voorbereidingen, begint de beschrijving van de bouw van de tempel. In dit gedeelte is er twee keer sprake van *menôrôt*, in vs. 7 en in de vss. 20-21. Deze dubbele *menôrôt*-vermelding is volgens mij niet, zoals algemeen wordt aangenomen, een herhaling, maar eerder aparte beschrijvingen van verschillende soorten *menôrôt* die in de tempel kunnen hebben gestaan.

2 Kron. 4,7: *Menôrôt* van 'gewoon' goud

De eerste vermelding van gouden *menôrôt* staat in een gedeelte waar voornamelijk bronzen tempelvoorwerpen beschreven staat. Het is heel goed mogelijk dat de Kronist naar analogie van het gebruik van 'goud' in 1 Kron. 21,25 (naar 2 Sam. 24,24, waar 'zilver' staat) hier bewust in een 'bronzen' context juist voor de *menôrôt* 'goud' gebruikt. Net zoals voor een man als David zilver te min is, volgens de Kronist, zijn voor de tempel zilveren of bronzen *menôrôt* te min. Het moest in de versie van de Kronist 'goud' zijn. Het vers waar sprake is van *menôrôt* wordt afgebakend door een -S-.

-S- 7. Vervolgens maakte hij tien gouden *menôrôt* volgens hun voorschrift; en hij zette ze in de *hêkâl*, vijf aan de rechterkant en vijf aan de linkerkant. -S-

In dit vers staat dat het tiental *menôrôt* van 'gewoon' goud werd gemaakt. Daarbij staat nog *כְּמִשְׁפָּטָם*, dit wil zeggen dat de *menôrôt* volgens een bepaald voorschrift vervaardigd werden.¹⁹⁹ Roubos denkt hierbij aan een bepaald bestek of tekening voor deze voorwerpen en vermoedt dat bedoeld wordt op het minutieuze voorschrift

197 Zie Haran (1971) p. 1358.

198 Vgl. 1 Kon. 6,1-38 en 7,13-51. In het Koningen-stuk is er in 7,1-12 nog sprake van een beschrijving van de bouw van het paleis. De Kronist besteedt hier veel minder aandacht aan. Zie hiervoor 2 Kron. 1,18; 7,11 en 8,1.

199 Vgl. Ex. 26,30.

over de ene menora in het tentheiligdom (Ex. 25,31-40 en 37,17-24).²⁰⁰ Het lijkt mij meer voor de hand liggen dat dit niet teruggaat op de voorschriften van het tentheiligdom, maar op die van de tempel zelf. In 1 Kron. 28,11-19 was er immers sprake van voorgeschreven bepalingen voor de bouw en inrichting van de tempel. Het gaat er volgens mij dan ook om dat hier gesteld wordt dat Salomo precies volgens plan de *menôrôt* vervaardigt.

In het tweede deel van het vers staat dat deze *menôrôt* aan weerszijden van de *hékâl* geplaatst werden. In 1 Kon. 7,49 was er nog sprake van een preciziering van de plaats van de daar genoemde *menôrôt*, namelijk voor de *debîr*.²⁰¹ Maar ik vraag me af of de *menôrôt*, die daar genoemd worden, dezelfde zijn als deze in vs. 7.

Het is namelijk niet ondenkbaar dat er naast de tien *menôrôt* van een bijzonder soort goud, die uitdrukkelijk voor de *debîr* stonden, nog andere lichtbronnen in de tempel zijn geweest.²⁰² Het zou dan heel goed kunnen dat deze *menôrôt* van 'gewoon' goud, die hier in vs. 7 genoemd worden, gefunctioneerd kunnen hebben als tempelverlichting in het middenstuk van de *hékâl*. Er is bij deze *menôrôt* ook geen sprake van een bijzonder soort goud, bepaalde bloemmotieven of gouden lampen, zoals in 1 Kon. 7,49 en 2 Kron. 4,20-21. Daarbij komt dat de context hier in vs. 7 meer algemeen tempelmeubilair betreft, meest in brons,²⁰³ terwijl de tempelvoorwerpen genoemd in 1 Kon. 7,48-50 en 2 Kron. 4,19-22 een meerwaarde hebben, omdat ze de drie heilige elementen uit het tentheiligdom (gouden altaar, offertafel en menora) vertegenwoordigen.

De tafels die in vs. 8 worden genoemd,²⁰⁴ hoeven in deze context ook niet direct geassocieerd te worden met de offertafels voor de toonbroden (2 Kron. 4,19). Vaak heeft men gesuggereerd dat de *menôrôt* op de tafels, genoemd in vs. 8, gestaan zouden kunnen hebben.²⁰⁵ Op zich acht ik het niet onmogelijk dat *menôrôt* op tafels hebben gestaan, maar als dat uit deze verzen moet blijken dan is de volgorde van plaatsing wat onlogisch: eerst de *menôrôt* en vervolgens de tafels.²⁰⁶ Als deze *menôrôt*, beschreven in vs. 7, op de tafels, beschreven in vs. 8, voorgesteld zouden worden, dan zou je eerder verwachten dat in de beschrijving eerst de tafels geplaatst zouden worden en vervolgens daarop de *menôrôt*.²⁰⁷

---

200 Zie Roubos (1972) p. 52. Ook de meeste andere commentatoren zijn een dergelijke mening toegedaan. Zie ook: Van den Born (1960) p. 137, Myers (1965) p. 23 en Coggins (1976) p. 159.

201 Vgl. ook 2 Kron. 4,20.

202 Zie ook mijn opmerking over verschillende soorten *menôrôt* bij de uitleg van 1 Kron. 28,15.

203 De *menôrôt* waren volgens 'het plan' alleen van goud of zilver, niet van brons. Ditzelfde geldt voor de offertafels en bepaalde schalen en kommen. Zie 1 Kron. 28,14-17.

204 'Hij maakte ook tien tafels, die hij eveneens in de *hékâl* een plaats gaf, vijf rechts en vijf links'.

205 Zie Haase (1922) p. 11, Rudolph (1955) p. 209, Van den Born (1960) p. 138, Myers (1965) p. 24, Roubos (1972) p. 52 en Williamson (1982) p. 211.

206 Of het zou eventueel kunnen zijn dat de Kronist het belangrijkste het eerst vermeldt, ondanks de onlogische opeenvolging (in het grieks het 'husteron proteron' genaamd).

207 Dan zou duidelijker aangegeven moeten worden in de tekst dat de bedoeling was dat de tafels dienden als onderstel voor de *menôrôt*, zoals de beschrijving van de zee die twaalf runderen als onderstel had (2 Kron. 4,4).

2 Kron. 4,20-21: *Menôrôt* van een kostbaar soort goud

Ik heb in het voorafgaande al gewezen op de vss. 20-21, waarin ook sprake is van gouden *menôrôt*, die waarschijnlijk andere zijn dan beschreven in vs. 7. Ik heb ook al gewezen op de parallel die het gedeelte 4,19-5,1 heeft met de passage in 1 Kon. 7,48-51. Er wordt over het algemeen aangenomen dat de Kronist de passage in 1 Koningen kende en deze op zijn manier bewerkt heeft. Zo is de afbakening van de passages verschillend. De Kronist heeft er een aparte perikoop van gemaakt, met een cesuur (-S-) in vs. 5,1 tussen de vermelding van de voltooiing van het werk voor de tempel en de plaatsing van de verschillende voorwerpen in de schatkamers. Het aantal verzen en woorden komt (net) niet overeen in de beide passages.²⁰⁸ Ik veronderstel dat de Kronist hier zo zijn eigen redenen voor gehad heeft. Opmerkelijk is wel dat er in de verschillende passages evenveel woorden gebruikt worden om te zeggen wat de drie belangrijkste elementen zijn die voor de tempel gemaakt werden. Het gaat om 24 (17 +7?) woorden, die staan in 1 Kon. 7,48b-49 en in 2 Kron. 4,19b-21. Ik wil nu niet te veel op de verschillen in de beide passages ingaan, maar me beperken tot de verzen waarin sprake is van de *menôrôt*. Maar eerst volgt hier een vertaling van de betreffende perikoop in Kronieken.

- P- 19. En Salomo maakte al het gerei dat voor het huis van God [bestemd] was; namelijk het gouden altaar en de tafels met daarop de toonbroden.
20. En de *menôrôt* en hun lampen, om die volgens voorschrift vóór de *debîr* te doen branden, van een kostbaar soort goud.
21. En de bloemvormige versiering en de lampen en de snuiters, van goud; het was van het volmaaktste soort goud.
22. En de messen en de sprengschalen en de kommen en de kolenemmers, van een kostbaar soort goud; en de ingang van het huis, zijn deuren van zijn binnenste voor het heilige der heiligen en de beiden deuren van de *hêkâl*, van goud.
- 5,1. Toen was al het werk klaar dat Salomo aan het huis van JHWH gemaakt had; -S- Daarna bracht Salomo de heilige dingen van zijn vader David en het zilver en het goud en al het gerei en gaf ze een plaats in de schatkamers van het huis van God. -P-

20. Wat het meest opvalt in vergelijking met de Koningentekst, is dat hier de menora met toebehoren beschreven wordt in twee verzen (met 16 woorden), terwijl dat in de Koningentekst in één vers gebeurt (met 14 woorden). Een belangrijk verschil is dat in de Kroniekentekst de nadruk op het gebruik van de *menôrôt* ligt, namelijk dat hier uitdrukkelijk vermeldt wordt om hun lampen volgens voorschrift te doen branden vóór de *debîr*. Men vat deze extra vermelding vaak op als een toevoeging vanwege Ex. 25,37.²⁰⁹ Volgens mij gaat het hier om de verwijzing naar cultische voorschriften, die bepalen dat de lampen regelmatig verzorgd moeten worden. Maar het is ook te overwegen dat met dit voorschrift, net als bij 2 Kron. 4,7, waarschijnlijk verwezen wordt naar het tempelplan van David, waarin ook voorschriften worden gesuggereerd betreffende 'alle bezigheden van de dienst in het huis van JHWH en alle benodigdheden voor de dienst in het huis van JHWH' (1 Kron.

208 In Koningen 74 woorden (34 vóór en 40 na de atnach) in 4 verzen en in Kronieken 73 woorden (resp. 35 en 38) in 5 verzen.

209 Zie Rudolph (1955) p. 205. Hij heeft het over een 'harmlose Zutat'.

28,13). De Kronist, die waarschijnlijk uit Levitische priesterlijke kringen afkomstig was, vond het belangrijk om dit cultische gebruik hier te benadrukken.²¹⁰

In vergelijking met 2 Kron. 4,7 valt het verschil op in de keuze van de goudsoorten. Daar was sprake van 'gewoon' goud, terwijl hier זָהָב סָגוּר staat, net als in de Koningentekst. Ook hier in de Kroniekentekst worden voor dit soort goud verschillende vertalingen gegeven, vergelijkbaar met die in Koningen.²¹¹ Een heel andere visie geeft Coggins, die meent dat het hier om 'roodgoud' gaat.²¹² De visie van Meyers die vermeld staat bij de uitleg van de Koningentekst blijkt in het boek Kronieken niet te volstaan, omdat hierin op verschillende plaatsen vermeld staat waar het goud voor de tempel vandaan kwam,²¹³ maar nergens wordt vermeld dat het uit de Sagur zou komen. Ik houd het maar, net als in de Koningentekst, op een goudsoort die uitdrukking geeft aan kostbaarheid. Het is overigens in ons vers niet helemaal duidelijk of alleen de lampen, of ook de *menôrôt* van dit soort goud gemaakt zijn.²¹⁴

21. Dit vers is voor het eerste gedeelte precies gelijk aan het tweede gedeelte van de Koningentekst (zie de uitleg daar). Wat ons vers in het tweede gedeelte extra heeft, is dat er benadrukt wordt dat de bloemvormige versiering, de lampen (nogmaals genoemd) en de snuiters van זָהָב מְכֻלָּוֹת waren. Deze term wil letterlijk zeggen dat het goud dat gebruikt wordt 'goud in perfectie' is,²¹⁵ oftewel het zuiverste of volmaaktste goud. Coggins suggereert nog dat het hier om 'massief goud' zou gaan,²¹⁶ maar geeft geen argumenten. Sommigen betwijfelen de oorspronkelijkheid van de term in de Hebreeuwse tekst,²¹⁷ maar het lijkt mij bewust bedoeld om met name de voorwerpen voor de lichtdienst voor JHWH extra te benadrukken met de bepaling van een volmaakt soort goud. Dit geeft ook een groter contrast met de andere *menôrôt* uit vs. 7, die van 'gewoon' goud waren en die waarschijnlijk geen speciale cultische functie hadden, zoals deze *menôrôt* in vs. 20. Deze bijzondere benadrukking van de *menôrôt* met hun gerei in vergelijking met de andere belangrijke cultusvoorwerpen, zijn we ook al tegengekomen in de tabernakelwetgeving.²¹⁸ Daar werd benadrukt dat de menora uit 'drijfwerk'

210 Zie verder over het branden van de lampen de paragrafen 5.2.1. t/m 5.2.2. Volgens Josephus moesten deze lampen volgens voorschrift *overdag* branden. Zie *Ant. Jud.* VIII,3,7.

211 SV: 'gesloten goud', NBG: 'gedegen goud' (Rudolph (1955) p. 208: 'gediegenem Gold'), KBS, GNB en Van den Born (1960) p. 139: 'zuiver goud' en Myers (1965) p. 20: 'fine gold'. Roubos (1972) meent dat met deze uitdrukking de massiviteit van het goud bedoeld werd (p. 37), dit in vergelijking met זָהָב טָהוֹר ('zuiver goud'), dat volgens hem duidt op het smeltingsproces, waarbij andere metalen werden uitgezuiverd.

212 Zie Coggins (1976) p. 158. Myers (1965) verwijst in een noot op p. 21 naar een artikel van G.R. Driver uit 1950, waarin deze het vertaalt als 'red gold'.

213 Parvaim (2 Kron. 3,6), Ofir (8,18) en Tarsis (9,21).

214 Meestal zijn de vertalingen ook voor meerdere uitleg vatbaar. Alleen de NBG heeft het over 'de kandelaars en hun lampen (...) alles van gedegen goud'. Alleen Coggins (1976) meent dat alleen de *menorot* van dit bepaalde soort goud gemaakt zouden zijn: 'the lamp-stands of red gold whose lamps burned (...)'. (p. 158).

215 Zie Roubos (1972) p. 37.

216 Zie Coggins (1976) p. 158: 'solid gold'.

217 Zie Rudolph (1955), die het als 'Randglosse' beschouwd van זָהָב סָגוּר in 20b/22a (p. 208). Zie ook KA^{b-b}.

218 Zie de uitleg van Ex. 25,31 (paragraaf 2.1.1).

vervaardigd was, in tegenstelling met de andere belangrijke cultusvoorwerpen, die alleen maar met goud overtrokken waren.

2.2.3 De plundering van de tempel

Bij verschillende plunderingen in de 10de en 8ste eeuw voor Christus zouden alleen de tempelschatten, dus niet de heilige voorwerpen uit het heiligdom van de tempel, weggenomen zijn.²¹⁹ De plunderingen van de tempelschatten raakten het hart van de tempel, met de heilige voorwerpen die daar stonden (verbondskist, altaar, tafels en *menôrôt* met bijhorend gerei), waarschijnlijk niet. Vaak zouden de koningen zelf de tempelschatten ook wel eens gebruikt hebben om de vijand 'af te kopen'.²²⁰

Naast deze plunderingen heeft er in de 7de eeuw voor Christus een gebeurtenis plaatsgevonden die voor de inrichting van de tempel veel ingrijpender was. Dit was de invloed van koning Manasse van Juda (686-640), die altaren (voor Baäl) in de tempel bouwde en een beeld van de godin Asjera in de tempel plaatste (2 Kon. 21,2-9 en 2 Kron. 33,2-9).²²¹ Wat hierbij met de bestaande inventaris is gebeurd, is onduidelijk.²²² Koning Josia van Juda (637-608) heeft de tempel weliswaar weer gereinigd en hersteld, zoals beschreven wordt in 2 Kon. 23 en 2 Kron. 34, maar over de stand van de tempelinventaris wordt niet gesproken.

De gevolgen van de belegering van Jeruzalem in het jaar 597 door koning Nebukadnessar van Babel waren voor de tempel nog weer verstrekkender. In 2 Kon. 24,13 staat dat hij alle schatten uit de tempel van JHWH en uit het koninklijk paleis wegsleepte.²²³ Tot zover deed hij hetzelfde wat zijn voorgangers Sisak en Joas ook hadden gedaan. Maar Nebukadnessar ging nog verder. In hetzelfde vs. staat dat hij 'van alle voorwerpen, die koning Salomo van Israël had laten maken voor de tempel van JHWH, het goud afhaalde'.²²⁴ Hieruit blijkt dat Nebukadnessar misschien al tot in de *hékâl* doorgedrongen is,²²⁵ maar van welke voorwerpen hij het goud afhaalde, wordt hier niet vermeld.

---

219 Zie Haran (1963) pp. 47 en 55. Id. (1978) pp. 284-286.

220 Zie Haran (1963) p. 55 en Carroll (1986) pp. 865-866.

221 Andere koningen die andere goden vereerden bouwden hun altaren tot dan toe altijd buiten de tempel.

222 Zie Haran (1963) pp. 48 en id. (1978) p. 288.

223 De parallele versie in 2 Kron. 36,7 en 10 verschilt enigszins met die in het boek 2 Koningen. Er wordt hier alleen gesproken over kostbare voorwerpen, er zijn geen expliciete verwijzingen naar cultusvoorwerpen die meegenomen werden.

224 Hieruit zou kunnen blijken dat de gouden voorwerpen die bedoeld worden met (blad)goud bekleed waren.

225 Zie Haran (1978) pp. 286-287 en Carroll (1986) p. 866.

In de 6de eeuw vond er nog een tweede plundering van de tempel plaats, welke de verwoesting van de tempel en de ondergang van Jeruzalem tot gevolg had. Het was Nebuzaradan, de commandant van de lijfwacht en raadsman van de koning van Babel, die met zijn soldaten, de Chaldeeërs, nu tot in het hart van de tempel doordrong en daar de meest waardevolle voorwerpen wegnam, de cultusvoorwerpen voor de tempeldienst. Daarna werden de tempel en het paleis in brand gestoken.²²⁶ Deze fatale gebeurtenis in het jaar 586 voor Christus wordt beschreven in 2 Kon. 25,1-21; 2 Kron. 36,11-21 en Jer. 52,12-23. Alleen in de boeken 2 Koningen (25,13-17) en Jeremia (52,17-23) is er sprake van een opsomming van de voorwerpen uit de tempel die weggevoerd werden naar Babel, waarbij alleen in Jer. 52,19 de *menôrôt* worden genoemd.

Jer. 52,19: De *menôrôt* weggevoerd

Hoofdstuk 52 van het boek Jeremia wordt door velen als een later toegevoegd historisch gedeelte beschouwd.²²⁷ Het doel hiervan zou kunnen zijn dat getoond werd dat de voorzeggingen van Jeremia uitgekomen zijn.²²⁸ Zoals boven al is gezegd, heeft de lijst van tempelvoorwerpen, die in Jer. 52,17-23 beschreven wordt, een parallel in 2 Kon. 25,13-17. Men neemt dan ook meestal aan dat het hoofdstuk in Jeremia is samengesteld uit het boek 2 Koningen.²²⁹

Ik zal eerst een vertaling van de voor ons belangrijkste passage uit Jeremia geven, namelijk de vss. 17-19.²³⁰ Vervolgens wil ik na een korte uitleg van deze vss. ingaan op de betekenis van het woord מְנוֹרֹת in vs. 19.

17. En de bronzen zuilen, de spoelkarren en het bronzen bassin, die in de tempel van JHWH stonden, sloopten de Chaldeeërs; en ze namen al het brons mee naar Babel.
18. En de bakken, de vuurschepjes, de messen, de sprengschalen en de kommen, namelijk al de bronzen voorwerpen die in de eredienst werden gebruikt, namen ze weg.
19. En de schalen, de kolenemmers, de sprengschalen, de bakken, de *menôrôt*, de kommen en de offerschalen, die van goud waren en die van zilver waren; nam de commandant van de lijfwacht mee.

226 In de teksten van 2 Kon. 25 en Jer. 52 wordt overigens eerst gezegd dat de tempel in brand gestoken werd (resp. vss. 9 en 13) en vervolgens geplunderd (vss. 13-15 en 17-19). Dit in tegenstelling met de vertelling hierover in 2 Kronieken (zie 2 Kron. 36,18 en 19).

227 Zie o.a. Rudolph (1947) p. 277, Wambacq (1957) p. 307 en GNB p. 876. Carroll (1986) meent dat '52,17-23 reflects the interests of the Deuteronomistic historians rather than those of the other levels in the book of Jeremiah' (p. 866).

228 Zie o.a. Rudolph (1947) p. 277 en Wambacq (1957) p. 307.

229 Zie Rudolph (1947) p. 277 en Wambacq (1957) p. 307.

230 De vss. 20-23 zijn van minder belang, omdat deze een soort uitweiding vormen van vs. 17.

Na een vrij korte berichtgeving over het lot van de bevolking (vss. 12-16) valt een uitvoerig gedetailleerde beschrijving van de wegname van het tempelgerei op.²³¹ Vorige plunderingen betroffen alleen nog maar de tempelschatten, maar nu was het menens: men drong door tot in de heilige ruimten zelf en nam cultusvoorwerpen mee.

De overeenkomst met de parallele passage in 2 Kon. 25,13-15 is groot. Het enige is dat in de Koningenversie nogal wat korter is. In 1 Kon. 25,14 zijn het de bronzen sprengbekkens die ontbreken in vergelijking met Jer. 52,18 en in 1 Kon. 25,15 is er alleen maar sprake van de kolenemmers en sprengschalen. Opvallend is dat de *menôrôt* met nog een viertal andere soorten voorwerpen in de Koningentekst ontbreken.²³²

De weggevoerde *menôrôt* die alleen in de Jeremiatekst genoemd worden zijn volgens mij niet de gouden tempel*menôrôt* van een kostbaar soort goud, maar *menôrôt* die een minder belangrijke functie hadden in de tempel.²³³ De vertelling van het gebeuren in het boek 2 Kronieken heeft een heel eigen karakter. Het meest opvallende is dat deze veel korter is.²³⁴ Er wordt maar één vers gebruikt waarin staat dat 'de koning van de Chaldeeën al het gerei van het huis van God, het grote en het kleine, en de schatten van het huis van JHWH en de schatten van de koning en zijn vorsten naar Babel bracht' (2 Kron. 36,18).

In Jer. 52,17 is er sprake van de sloop van kostbaar materiaal uit essentiële onderdelen uit de tempel. In vs. 18 is er sprake van bronzen cultusvoorwerpen, die in de tempel gebruikt werden, en in vs. 19 van gouden en zilveren voorwerpen. In vs. 19 wordt dit niet expliciet gezegd, maar het lijkt erop dat in deze beide vss. alle cultusvoorwerpen bedoeld zijn, die in de tempel gebruikt werden: bepaalde voorwerpen van brons en andere voorwerpen²³⁵ van goud en zilver.²³⁶ De interpretatie van deze gouden en zilveren voorwerpen lopen gezien de verschillende vertalingen sterk uiteen.²³⁷

---

231 Weiser (1960) vermoedt achteraf een uitbreiding (p. 445).

232 In de GNB is in Jer. 52,19 alleen sprake van 'bekers, vuurroosters en offerschalen'; de *menôrôt* worden hier in de vertaling niet vermeld!

233 Vgl. de *menôrôt* zoals beschreven in 2 Kron. 4,7 en 20-21.

234 Volgens Roubos (1972) komt juist in deze korte weergave het trieste van de situatie naar voren. Het is volgens hem net, alsof de Kronist er maar zo gauw mogelijk aan voorbij wil gaan, juist omdat het zo verschrikkelijk is (p. 311).

235 Soms gaat het om dezelfde voorwerpen, maar dan uit een ander metaal gemaakt. Hier betreft het de sprengschalen, bakken en kommen; deze komen zowel in vs. 18 als in vs. 19 voor.

236 Vgl. de gradaties van heiligheid in het tentheiligdom: de voorwerpen in het binnenste heiligdom waren van goud en die in de voorhof van brons. Zie hierover: Haran (1978) pp. 158vv.

237 SV heeft 'wat geheel goud en wat geheel zilver was'; NBG 'al wat van goud en zilver was'; KBS 'al het goud en zilver' (GNB iets vergelijkbaars); Rudolph (1947) p. 278 'die van goud of zilver waren' (vergelijkbaar Weiser (1960) p. 443, Bright (1965) p. 364); Wambacq (1957) p. 309 'hetzij ze van goud waren, hetzij van zilver' (vergelijkbaar Nicholson (1970) p. 231); Carroll (1986) p. 865 heeft een afwijkende vertaling die het dichts bij het Hebreeuws blijft: '(...) what was of gold, he (...) took away as gold, and what was of silver, as silver.' Hieruit blijkt ook dat het de plunders puur om het edelmetaal te doen was en dat ze niets gaven om de cultische waarde.

Voor het eerst is hier expliciet sprake van de wegname van cultusvoorwerpen. Dat deze voorwerpen niet eerder bij vroegere plunderingen waren meegenomen kan komen doordat ze òf goed bewaakt werden, òf goed verstoep. Maar veel hierover blijft onzeker. Over het lot van de 'grote' cultusvoorwerpen (de tafels, het altaar, de belangrijkste menôrôt en natuurlijk de verbondskist) wordt helemaal niets gezegd. Het zou eventueel kunnen dat men het te erg vond om de wegvoering hiervan te vermelden.

Sommigen hebben gemeend dat de *menôrôt*, die hier genoemd worden, de *menôrôt* zijn die Salomo gemaakt heeft, tegelijk met de gouden tafels en het altaar.²³⁸ Maar dit lijkt mij gezien de context van de kleine voorwerpen niet juist. Daarnaast is er ook sprake van zilveren voorwerpen,²³⁹ en van zilveren *menôrôt* in de *hékâl* is geen sprake.²⁴⁰

Er is verder wel eens voorgesteld om de voorwerpen die hier genoemd worden te beschouwen als deel van de tempelschatten, die Nebukadnessar had laten liggen.²⁴¹ Haran noemt zelfs expliciet deze *menôrôt* en is van mening dat ze uit de tempelschatten afkomstig waren, en niet uit het heiligdom.²⁴² Hij meent verder dat de voorwerpen uit de tempelschatten niet gebruikt zouden zijn voor de dienst.²⁴³ Maar de voorwerpen die in vs. 19 genoemd worden zijn naar mijn mening wel degelijk voorwerpen die voor de dienst gebruikt werden.

De enige mogelijke conclusie lijkt mij dat met deze *menôrôt* noch het belangrijke tiental uit de *hékâl* bedoeld wordt, noch die uit de tempelschatten. Het zouden naar mijn mening bijvoorbeeld kleinere *menôrôt* kunnen zijn,²⁴⁴ die in de dienst gebruikt werden, maar die een bescheidener plaats innamen dan het tiental, dat ook nog eens van een bijzonder kostbaar soort goud gemaakt was.

Dan. 5,5: De 'Aramese menora' aan het Babylonische hof

In Dan. 5,5 komt een Aramees woord voor, נְבִרְשָׁא, dat met 'de kandelaar' vertaald wordt.²⁴⁵ Dat dit woord een Aramees variant van het Hebreeuwse הַמְנוּרָה is, is niet onmogelijk.²⁴⁶ In de vss. 1-4 wordt beschreven dat onder het wijndrinken tijdens een

238 Zie Haase (1922) die het over de 'heilige krijgsbuit' heeft (p. 6), Zwarts (1935) p. 2 en Sperber (1965) p. 136.

239 De nadere omschrijvingen goud en zilver zijn distributief, d.w.z. dat het geldt voor alle voorwerpen die in dit vs. genoemd zijn. Zie Rudolph (1947) p. 278 en Bright (1965) p. 368.

240 Zo redeneert ook Haran (1978) p. 287, nt. 24.

241 Zie bijvoorbeeld Weiser (1960) p. 445. Over het algemeen laat men zich over de bedoelde *menôrôt* niet tot nauwelijks uit.

242 Zie Haran (1963) p. 57 en id. (1971) p. 1358 en id. (1978) p. 287. Hij vergelijkt ze met de *menôrôt* die in 1 Kron. 28,15 worden genoemd.

243 Zie Haran (1971) p. 1358.

244 Zie voor verschillende soorten *menôrôt* 1 Kron. 28,15.

245 Het substantief נְבִרְשָׁא is mogelijk van Perzische origine, en heeft te maken met 'glanzen', 'schijnen', 'lichten' etc. Zie Franz Rosenthal *A Grammar of Biblical Aramaic* (Wiesbaden 1983⁵) p. 59. Zie ook Meyers (1976) p. 46 nt. 14.

246 In de Targums wordt het Hebr. הַמְנוּרָה weergegeven met מְנִירָא. Zie M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, Vol. II (New York 1950), p. 802.

feestmaal, op bevel van koning Belsassar, het gouden en zilveren gerei, dat zijn vader Nebukadnessar uit de tempel van Jeruzalem had weggevoerd, gebracht werd. Vervolgens wordt er beschreven dat de dronken koning met zijn gasten uit de tempelbekers wijn dronk en de afgoden roemde. Dit wordt opgevat als een ernstige belediging voor JHWH. In vs. 5 is er sprake van een hand die plotseling zichtbaar werd op de gepleisterde muur van het paleis in het licht van 'de kandelaar'.²⁴⁷ Dat er eventueel nog andere geroofde inventaris van de tempel aan het Babylonische hof aanwezig was, waaronder de *menôrôt* is zeer waarschijnlijk. Het ligt daarom zeer voor de hand aan te nemen dat het hier om de tempelmenora gaat.

---

²⁴⁷ De vingers van deze hand schreven iets op de muur dat de Babylonische koning niet kon ontcijferen. Later in het hoofdstuk blijkt het een boodschap te zijn waarin staat dat de dagen van koning Belsassar geteld zijn.